

40 stellingen over de wetenschap

40

STELLINGEN

OVER DE

WETENSCHAP

RENS BOD, REMCO BREUKER EN INGRID ROBEYNS

Boom

© Rens Bod, Remco Breuker en Ingrid Robeyns, 2020

In boekvorm verschenen bij Boom uitgevers Amsterdam, 2020

De Open Acces-uitgave van dit boek kwam tot stand dankzij financiële bijdragen van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), de Universiteit van Amsterdam, de Universiteit Leiden en de Universiteit Utrecht.

Ontwerp en verzorging omslag: Bart van den Tooren

Opmaak binnenwerk: Steven Boland

ISBN 978 90 2443 170 0 | NUR 840

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

VOORWOORD

Voor u ligt een pamflet van drie wetenschappers. Wij zijn bezorgd over de Nederlandse universiteiten. Daarin staan we niet alleen. Vrijwel alle wetenschappers die we spreken vinden dat het anders moet. Ze verschillen van mening over de vraag of marginale aanpassingen zouden volstaan of dat er een fundamentele verandering nodig is. Wij denken het tweede, en dat brengt ons tot fundamentele kritiek.

Onze stellingen zijn gevoed door jarenlange discussie in allerlei settings. Recent hebben onze paden zich gekruist binnen WOinActie, het platform van universitaire medewerkers en studenten dat ontstond na de petitie die Rens Bod in 2017 aanbood aan het parlement, om te protesteren tegen verdere bezuiniging op het wetenschappelijk onderwijs. WOinActie heeft veel bereikt. Door structurele problemen te benoemen, door de minister van ocw duidelijk te maken dat het zo niet langer kan, door collectief aangifte te doen bij de arbeidsinspectie, en bovenal door wetenschappers samen te brengen. Voor velen was het bevrijdend om te merken dat hun collega's net als zij ervaren dat het water hun aan de lippen staat en dat de universiteit grondige hervorming behoeft.

Sommigen van onze tegenlezers vinden dat we te weinig begrip hebben voor de universiteitsbestuurders. Laat ons duidelijk zijn: wij hebben grote waardering voor de bevoegenheid van de bestuurders en voor hun inzet voor een betere universiteit en we delen vaak hun kritiek op het overheidsbeleid.

Maar we zijn het oneens met de meesten over de vraag hoe ver we gaan komen door te blijven polderen – en over de vraag of verandering niet evenzeer moet komen uit de universiteit zelf als uit de overheid. Natuurlijk werkt het bestuur niet hetzelfde aan alle Nederlandse universiteiten. Maar in essentie zijn alle Nederlandse universiteiten in hun huidige vorm opvallend hiërarchische, ondemocratische organisaties waarin bestuurders weliswaar vaak de retoriek van een ‘gemeenschap’ hanteren, maar primair redeneren zoals een bedrijf dat doet: hoe zit het met de output en de branding?

Zolang je je gedeisd houdt, weinig vragen stelt en niet betrokken raakt bij conflicten is het mogelijk de spanning tussen de universiteit als bedrijf en de universiteit als gemeenschap te negeren. Maar voor wie echt inzet op verandering gaapt er een kloof tussen de beleving van de bestuurders en die op de werkvloer, en in dit opzicht spreken we uit ervaring. We denken dus dat de universiteit niet alleen een ander overheidsbeleid nodig heeft, maar ook een andere bestuursvorm, en van daaruit een andere bestuurscultuur.

We richten ons op bepaalde aspecten van de universiteit, niet alle. Er zijn allerlei onderwerpen waarover we niets zeggen: doel en inhoud van wetenschappelijk onderwijs, het bamasysteem, de gewenste aantallen promovendi, wetenschapscommunicatie en *citizen science*, en nog veel meer. We willen vooral de discussie aanwakkeren over kwesties waarvoor in onze ogen verandering dringend nodig is. Maar we zouden geen wetenschappers en activisten voor een betere universiteit zijn als we niet graag met onze lezers in debat zouden gaan. Over onze keuzes, onze blinde vlekken, en alles wat daaraan vastzit.

We hebben van vele collega's commentaar gehad op een eerdere versie van de tekst, binnen WOinActie en daarbuiten. Die commentaren waren leerrijk en zinvol. We danken onze tegenlezers nadrukkelijk voor hun bereidheid de tekst

zo genereus van commentaar en suggesties te voorzien: Belle Derks, Annelien De Dijn, Paola Gori Giorgi, Ido de Haan, Carlo Ierna, Maarten Prak, Jeroen de Ridder, Willemien Sanders, en een lezer die anoniem wil blijven. We danken in het bijzonder Maghiel van Crevel, die de hele tekst ook grondig redigeerde.

We hebben ons voordeel gedaan met alle feedback, maar we publiceren dit pamflet welbewust onder onze eigen naam, en de tekst komt geheel voor onze rekening, inclusief zijn tekortkomingen. We hebben hiervoor gekozen omdat het ons hoofddoel is om het debat werkelijk open te breken – ook, en juist, omdat de meningen uiteenlopen – en omdat het ons belangrijk leek dat dit boekje er snel zou komen.

Wij ontvangen geen inkomsten uit de verkoop van dit pamflet. De uitgever investeert de inkomsten uit auteursrechten in de druk van meer uitdeelexemplaren en zorgt hiermee tevens voor een lagere prijs van dit boekje in de boekhandel.

Amsterdam/Leiden/Utrecht,
10 juli 2020

INLEIDING

Een open, democratische samenleving kan niet zonder een instelling die zich bezighoudt met onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek, onafhankelijk wetenschappelijk onderwijs en daarop gebaseerde maatschappelijke dienstverlening (die dienstverlening noemen we hierna verder *outreach*). Deze drie dingen komen samen in de universiteit. De universiteit is een succesverhaal in de menselijke geschiedenis. Ze bestaat al zo'n duizend jaar en vrijwel geen enkele samenleving heeft het ooit in haar hoofd gehaald om haar af te schaffen. In al die tijd heeft de universiteit steeds weer bewezen een cruciale, formatieve rol te spelen in de samenleving waarvan zij deel uitmaakt (Collini 2012).

Wetenschappelijk onderzoek en onderwijs zijn van levensbelang voor een samenleving waarin mensen kunnen rekenen op goede gezondheidszorg, rechtspraak, journalistiek, basis- en voortgezet onderwijs, culturele en technologische ontwikkeling en nog veel meer, ten behoeve van het algemeen welzijn. Zonder de universiteit geen goed opgeleide artsen, rechters, journalisten, leraren, ingenieurs, geen culturele infrastructuur, en ga zo maar door. Zonder de universiteit valt de kennissamenleving in duigen.

De universiteit heeft haar sporen dus verdiend. Het lijkt dan ook vanzelfsprekend dat ze zo wordt ingericht dat ze haar werk goed kan doen, met als kernpunten de onafhankelijkheid van de wetenschap en adequate financiering. Wij gaan

er hier van uit dat de overheid de verplichting heeft beide te waarborgen.

De werkelijkheid in het eenentwintigste-eeuwse Nederland is anders. De wetenschap kraakt in haar voegen. De onafhankelijkheid en daarmee de kwaliteit van onderzoek en onderwijs staan steeds meer onder druk van externe spelers, en een van de belangrijkste oorzaken is een structurele, potentieel catastrofale onderfinanciering van de universiteit.

Sinds 2000 is het aantal studenten met 68 procent gegroeid, maar de rijksbijdrage per student met 25 procent gedaald (vsNU 2018). Dit heeft geresulteerd in overvolle collegezalen, onvoldoende begeleidingstijd voor individuele studenten, en overwerkte wetenschappers die hun onderzoek 's avonds en in het weekend moeten doen, met alle gevolgen van dien. Het onderzoek blijft achter en de studenten krijgen niet waar ze recht op hebben. Niet alleen omdat hun docenten overwerkt zijn, maar ook omdat de verwevenheid van het onderwijs met het onderzoek afbrokkelt. En die verwevenheid is nu juist wat het universitaire onderwijs wetenschappelijk maakt.

De tijd dat wetenschappers met enige kwade wil als leden van een geprivilegieerde klasse konden worden beschouwd – lezen, schrijven, proefjes doen en praten voor een net salaris met lange vakanties – ligt decennia achter ons. (Dat was overigens indertijd ook al een karikatuur, en de situatie is sindsdien enorm verergerd.) Velen werken op tijdelijke contracten zonder onderzoekstijd. Sommige academici zijn niets meer dan uitvoerders van volledig voor- en uitgeschreven onderwijs, waarvoor ze bovendien onvoldoende betaalde uren krijgen toegewezen. Dat is een miskennis van hun opleiding en hun potentieel, en het is kapitaalvernietiging.

Die mensen werken dus grotendeels onbetaald, in de hoop op betere tijden, als een soort gijzelaars van het systeem. Sommige universiteiten stellen zelfs niet langer voltijd docenten

aan, omdat de praktijk leert dat een baan van meer dan 0,7 fte gemakkelijk leidt tot een burn-out. Dit is zeker zo in combinatie met de 'flexibilisering' die vereist dat mensen zich opdelen over verschillende departementen of universiteiten, wat kan leiden tot onverantwoorde momenten van piekbelasting. Zie hier de absurde gevolgen van *rule by spreadsheet*. De structurele inzet van tijdelijke contracten – waarbij de tijdsduur kan oplopen tot vier jaar – maakt een cynische draaideurconstructie mogelijk. De opgebruikte lichte maakt plaats voor een volgende, want de instellingen durven de financiële implicaties van vaste aanstellingen niet aan. Overigens is de werkdruk voor mensen mét onderzoekstijd en een vast contract niet minder extreem. Ook zij kunnen dus niet anders dan, simpel gezegd, *altijd* werken. Dit is de werkelijkheid van de universiteit van vandaag.

De recente coronacrisis heeft de teloorgang en de kwetsbaarheid van het systeem nog eens extra blootgelegd. Onderzoeksfinanciering, bijvoorbeeld, schiet niet alleen tekort, maar is ook deels onderhevig aan willekeur. Al lang vóór de crisis bestond er een volstrekt scheve verhouding tussen het aantal projecten dat fondsenverstrekkers als NWO volgens hun strenge criteria subsidiabel achten (dat zijn er heel veel, want we verstaan ons werk, getuige ook de internationale *standing* van de Nederlandse wetenschap) en het aantal subsidies dat ze kunnen toekennen (dat zijn er heel weinig, want de Nederlandse overheid stelt onvoldoende geld beschikbaar). Dat maakt het moeilijk om te sturen op kwaliteit. Met de crisis is dat erger geworden. Zo moest een Nederlandse universiteit/medisch centrum de boer op om urgent coronaonderzoek te financieren, via crowdfunding.

Die schrijnende onderfinanciering van het onderzoek kan niet verklaard worden uit een gebrek aan maatschappelijk nut. De eis van maatschappelijk nut is fair, maar het verwijt dat de universiteit dat nut niet levert, is holle retoriek. En dan

gaat het niet alleen om de bestrijding van het coronavirus, maar ook om de opleiding van professionals in de volle breedte van de samenleving, om maar eens iets te noemen. Dat is waar voor je belastinggeld.

Het zit dus anders. Door de uitvoering van het rapport-Van Rijn dat besteld werd door de minister van ocw (Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek 2019) worden miljoenen euro's van (onder meer) de geneeskunde naar de technische wetenschappen overgeheveld, omdat het kabinet vóór corona nog meende dat investeren in technische wetenschappen belangrijker was dan investeren in de geneeskunde – of in de sociale wetenschappen en de geesteswetenschappen, die net zozeer nodig zijn om een pandemie het hoofd te bieden.

Andere landen, zoals België, Duitsland en Zweden, investeren extra in de kennissamenleving. Maar Nederland kort het ene wetenschapsveld om het andere overeind te houden, of verkoopt instituten aan de hoogste bidder, zoals is gebeurd met het Nederlands Vaccin Instituut, dat in 2012 door de overheid werd verkocht aan het Serum Institute of India. Dit zijn hachelijke besluiten, met onbeheersbare gevolgen voor de ontwikkeling van kennis, haar overdracht, en haar samenhang. Een wijze overheid investeert in wetenschap voor de volle breedte van de samenleving, om het roer zelf in handen te houden en kapitaalvernietiging te vermijden.

De coronacrisis heeft opnieuw laten zien dat wetenschappers hypergemotiveerd zijn, en in staat om onder hoge druk en met tekortschietende middelen hun werk te doen. De verhuizing naar de digitale wereld van het universitaire onderwijs was in een vloek en een zucht gebeurd. Dat dit zonder al te grote problemen verwezenlijkt werd (zij het door een no-bele maar zonder meer ongezonde krachtsinspanning), is een wonder op zich. Maar let op: de grootste fout die we nu kunnen maken is te denken dat dat normaal is, of dat het niets gekost

heeft, of dat het de duurzaamheid van de wetenschap en haar bijdrage aan de samenleving niet in gevaar brengt. We hebben een stoomcursus IT in het onderwijs gehad en daarvan veel geleerd, maar per saldo heeft het onderwijs aan kwaliteit ingeboet. Wetenschappers maken nóg langere uren, komen nóg minder aan hun onderzoek toe en kunnen hun gezondheid nóg minder bewaken. Dat ze de klus geklaard hebben, ondanks de overbelasting waarmee ze al te kampen hadden, komt door een sterk ontwikkeld gevoel van verantwoordelijkheid voor hun studenten.

Het valt te hopen dat de coronacrisis ons iets leert over het belang van een breed palet aan onderzoek, onderwijs en outreach, de drie innig verknoopte taken van de universiteit. Ons pamflet staat in het licht van die hoop. We formuleren stellingen over de wetenschap, die alle wetenschapsdomeinen doorkruisen. We presenteren geen kant-en-klaar ontwerp, maar bouwstenen voor een ándere universiteit die we onontbeerlijk achten (met minimale annotatie, omwille van de leesbaarheid). Een universiteit waarin de wetenschap groeit en bloeit.

We doen dit in vijf delen. ‘Fundamenten’ gaat over algemene uitgangspunten. ‘Mensen’ over de relatie tussen de universiteit en de wetenschappers die er werken. ‘Democratie’ over institutionele machtsstructuren. ‘Geld’ over ... geld. We eindigen met de vraag ‘Wie gaat het doen?’, waarbij we net zozeer de wetenschappers zelf aanspreken als de studenten, de overheid en de universiteitsbestuurders.

Van begin tot eind brengen we de unieke waarde en het unieke belang van de universiteit voor het voetlicht. Om te laten zien hoe het anders en beter kan.

DEEL I:
FUNDAMENTEN

STELLING I

De universiteit is een gemeenschap met als opdracht het verzorgen van onafhankelijk onderzoek, onafhankelijk onderwijs en maatschappelijke dienstverlening die gebaseerd is op onafhankelijk wetenschappelijk inzicht (outreach).

De universiteit vervult een unieke functie in de samenleving. Zij is een academische gemeenschap van wetenschappers, studenten en ondersteuners met de maatschappelijke opdracht om onafhankelijk kritisch denkwerk te verrichten, zonder het intrinsieke belang van dat denkwerk ondergeschikt te maken aan andere belangen. Met 'denkwerk' bedoelen we alle soorten intellectuele arbeid waarbij we zaken grondig en methodisch onderzoeken, analyseren, interpreteren en doordenken: theoretisch, empirisch, of allebei.

Dit ideaal van de universiteit is in de loop van de geschiedenis door velen bepleit. Zo komt het overeen met de visie van Robert Hutchins rond het midden van de twintigste eeuw. Hutchins, geboren in 1899 in New York, was een Amerikaanse jurist die op 30-jarige leeftijd verkozen werd tot rector van de University of Chicago, een functie die hij meer dan twintig jaar zou vervullen. Hutchins zei: 'De beste definitie van een universiteit die ik heb kunnen bedenken is dat ze een centrum van onafhankelijk denkwerk is' (Hutchins 1951, p. 95). Hij beargumenteerde dat zo'n centrum onmisbaar is voor de veiligheid en de vooruitgang van de samenleving, omdat dictaturen niet gedijen bij de aanwezigheid van de universiteit in de samenleving. Waar dat toe kan leiden wordt geïllustreerd door de casus van Noord-Korea, waar de facto geen vrije wetenschappen meer bestaan.

Een belangrijk onderdeel van het werk aan een universiteit is het uiten van kritiek. Daarvoor moeten de leden van de universitaire gemeenschap onafhankelijk kunnen opereren, in academische vrijheid en wetenschappelijke autonomie. Het universitaire onderwijs moet opleiden tot vakkennis, maar evenzeer tot het vermogen om onafhankelijk te denken.

Daarbij is cruciaal dat de universiteit zichzelf ziet als een gemeenschap van wetenschappers, studenten en ondersteuners. Naast onderzoeken, onderwijzen en leren heeft die gemeenschap de maatschappelijke opdracht om anderen te helpen zich te ontplooien. Dit heeft allerlei implicaties, onder andere voor de manier waarop we de universiteit en het wetenschapsveld zouden kunnen inrichten. De vitaliteit van deze gemeenschap vereist dat wetenschappers zichzelf zien als haar leden en elkaar scherp houden.

Daarom moet er voldoende tijd en ruimte zijn voor menselijk contact, en voor discussies waarin waarheidsvinding, probleemoplossing en kritische analyse centraal staan. Dat staat haaks op een organisatie die is ingericht als een bedrijf en vooral wordt afgerekend op productie en (een kortzichtig beeld van) efficiëntie. Het staat ook haaks op een organisatie die gedomineerd wordt door management en bureaucratie. De leden van de gemeenschap verdienen het vertrouwen dat ze de opdracht van de universiteit serieus nemen en die zelfstandig kunnen uitvoeren.

Het ideaal van de universiteit is misschien niet volledig en stabiel te verwezenlijken. Maar het is belangrijk dat we er zo dicht mogelijk bij in de buurt blijven, in plaats van verder af te glijden door verkeerde keuzes in het wetenschapsbeleid van de overheid of in de inrichting van de universiteit.

De leden van de universitaire gemeenschap kunnen daaraan bijdragen door hun visie op de universiteit voor zichzelf helder te krijgen. En ze hebben het recht om van bestuurders en managers en van beleidsmakers en politici te horen wat hún visie is.

STELLING 2

Met de opdracht van de universiteit zijn drie soorten kennis gemoeid: nieuwsgierigheidsgedreven, innovatieve en probleemoplossende, en kritische.

Aan de universiteit zijn onderzoek, onderwijs en outreach de kerntaken. Daarmee worden drie soorten kennis gegenereerd en overgedragen.

De eerste is nieuwsgierigheidsgedreven kennis. Daarbij gaat het over het begrijpen van zaken omdat we willen weten hoe ze in elkaar zitten. We willen iets weten over literatuur, of over de ijstijden, of over elektromagnetische golven, of over moleculaire dynamica, of over logica en moraliteit, zonder dat deze kennis ergens toe moet dienen. Kennis is een doel op zich, niet een middel tot een ander doel. Het kán natuurlijk dat die kennis ergens anders toe gaat dienen – en dat is ook meestal het geval, vaak op een onverwachte manier –, maar dat is niet noodzakelijk. Niet onbelangrijk: er is brede consensus dat de belangrijkste wetenschappelijke ontdekkingen voortkomen uit nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek en niet uit toegepast onderzoek (Schwarz 2017). In interacties in het wetenschappelijk onderwijs vindt overdracht plaats van nieuwsgierigheidsgedreven kennis, en de formulering van nieuwe nieuwsgierigheidsgedreven vragen (beide processen voltrekken zich natuurlijk ook in andere settings, zoals onderzoekssamenwerking en publicatie).

De tweede soort kennis richt zich op innovatie en het oplossen van problemen. Bijvoorbeeld: Wat zijn effectieve en efficiënte manieren om armoede te bestrijden? Welke wegen liggen open om negatieve broeikasgasemissies te realiseren? Hoe ziet een ethische analyse van de wetgeving over erfbelas-

ting eruit? Wat is de optimale werking van een kunstnier? Hoe kunnen we de laad efficiëntie van batterijen voor zonne-energie verbeteren? Dit soort kennis draagt bij aan ontwikkeling, welvaart en welzijn. Ze is een middel, niet een doel op zich. Mensen met een instrumentele benadering van de wetenschap focussen vaak op deze kennis, bijvoorbeeld als het gaat om economische groei en vooruitgang.

De derde soort kennis behelst de kritische analyse van maatschappelijke en natuurlijke verschijnselen, tendensen en ontwikkelingen. Ze is als een spiegel die de universiteit voorhoudt aan de samenleving (nationaal, regionaal, mondiaal), ter bevordering van goedgeïnformeerde beslissingen door de leden van die samenleving, individueel en collectief. De universiteit leidt studenten op tot kritische denkers en doeners die drogredeneringen kunnen herkennen, de wetenschappelijke methode kunnen toepassen bij vragen en problemen over waarheid en leugen, en kunnen overwegen of wel de juiste vragen worden gesteld en welke context daarbij nodig is. Over demografische ontwikkelingen, klimaatverandering, stikstofuitstoot, internationale betrekkingen, maatschappelijke rechtvaardigheid, identiteitskwesities, en ga zo maar door.

Overdracht van deze drie soorten kennis vindt plaats in onderzoek en onderwijs, maar ook in outreach. Wetenschappers doen aan outreach om kennis te ontsluiten en toegankelijk te maken voor een breder publiek, maar ook om kennisvragen op te halen uit de samenleving en burgers te betrekken bij het onderzoek. Kritische kennis vertaalt zich ook vaak in outreach, niet zozeer in de vorm van samenwerking met bedrijven of advies aan de overheid, maar eerder als bijdrage aan het publieke debat.

Het onderscheiden van deze drie vormen van kennis is belangrijk, omdat anno 2020 het nieuwsgierigheidsgedreven en kritische onderzoek onder druk staat. Dat komt door een instrumentele wind die waait in de wetenschapsfinanciering

en door autoritaire politieke stromingen die kritische kennis proberen te elimineren. Ironisch genoeg helpt het overheidsbeleid die autoritaire stemmen een handje, al is dat wellicht niet zo bedoeld (Robeyns 2019a). Doordat het wetenschapsbeleid geen effectieve maatregelen neemt tegen de extreme werkdruk aan de universiteiten en de onderzoeksfinanciering verschoven is van nieuwsgierigheidsgedreven naar toegepast, hebben wetenschappers nauwelijks nog tijd voor grondige analyse. Daarmee verschrompelt een belangrijke taak in de gemeenschap van denkers – en wel een die, zoals gezegd, ten grondslag ligt aan de belangrijkste wetenschappelijke ontdekkingen. En daarmee verliest de universiteit een deel van haar ziel.

STELLING 3

Een samenleving zonder universiteiten is denkbaar. De samenleving die kiest voor de universiteit verplicht zich ertoe haar adequaat te financieren, op de juiste wijze toegankelijk te maken en te houden aan hoge kwaliteitseisen.

Dat de universiteit er is spreekt niet vanzelf. Er zijn andere manieren denkbaar om wetenschappelijk onderzoek, onderwijs en outreach te organiseren. Voor het onderwijs zouden we kunnen denken aan een vierjarig opleidingsmodel na het vwo, op dezelfde kleinschalige manier. Het onderzoek kan geconcentreerd worden in kleinere onderzoeksinstituten. Of het wetenschappelijk onderwijs kan worden gereserveerd voor wie de wetenschap ingaat. Onderzoek en onderwijs kunnen ook belegd worden bij bedrijven, met fundamenteel onderzoek als een bedrijfsoverstijgende activiteit en onderwijs dat opleidt tot bepaalde banen. Er zijn dus alternatieven voor de universiteit, los van de vraag of de voorgaande voorstellen de beste zijn. Hoe dan ook zijn het mogelijke posities.

Wetenschap hoeft geen publieke zaak te zijn. Mocht de samenleving besluiten dat universiteiten te duur zijn, dan kan zij ze opheffen. Educatie kan vervangen worden door socialisatie waarbij mensen de waarden, normen en kenmerken van de eigen groep krijgen aangeleerd (zie Oakeshott 1989 voor historische voorbeelden en de gevolgen, zoals een fundamenteel gebrek aan diversiteit op alle vlakken), want dat lijkt een kernpunt te zijn in de huidige discussie rondom het wetenschappelijk onderwijs.

Kritiek op de universiteit komt hierbij van degenen die van onderwijs niets meer of minder verlangen dan zo groot moge-

lijk en zo direct mogelijk verzilverbaar maatschappelijk nut; maar ook van degenen die de universiteit in de geschiedenis en het heden zien als instrumenteel voor de koloniale projecten van de staat. Beide groepen maken zich schuldig aan reductionisme. De eerste reduceert wetenschappelijke activiteit tot louter een middel (zonder het doel van maatschappelijk nut inzichtelijk te definiëren), de tweede reduceert de universiteit tot leverancier van kennis die is verworven in een kwalijke context en vervolgens wordt ingezet met kwalijke gevolgen (dat dat gebeurt is onloochenbaar, maar zich alleen daarop richten getuigt van een beperkte blik). De eerste verpand haar toekomst aan politiek en bedrijfsleven, de tweede ranselt haar heden met (een deel van) haar verleden.

Beide geven een eigen antwoord op de vraag naar de positie – en de noodzaak – van de universiteit in de hedendaagse samenleving. Beide antwoorden zouden de opdracht van de universiteit zoals wij die zien zo ernstig compromitteren dat er weinig overblijft van de universitaire gemeenschap en haar bijdragen aan de samenleving. Verworvenheden als een vrije pers, vrijheid van meningsuiting, sociale mobiliteit voor wie niet begint als een lid van de elite, en academische vrijheid zijn nauw verbonden met de aanwezigheid in de samenleving van goed functionerende universiteiten die educatie bieden in plaats van alleen verdergaande socialisatie.

Een samenleving die ervoor kiest de universiteit een van de eindpunten van de opleiding van haar ingezetenen te maken; van wetenschappers te verlangen dat zij zich inzetten voor het algemeen welzijn en bijdragen aan het publieke debat; steeds meer studenten wetenschappelijk te laten opleiden; van wetenschappelijk onderzoek een publieke zaak te maken; en zich als samenleving rekenschap te geven van het verleden door wetenschappelijk onderzoek – zo'n samenleving koestert de fundamentele onafhankelijkheid van de universiteit. Daarmee verplicht die samenleving zich om

de universiteit adequaat te financieren, haar een behoorlijk werkklimaat te bieden, haar op de juiste wijze toegankelijk te maken voor studenten van verschillende achtergrond (hierover later meer), en haar te houden aan hoge kwaliteitseisen. Anders kan zij de universiteit net zo goed afschaffen.

STELLING 4

De universiteit is geen bedrijf.

De kennis die aan de universiteit wordt ontwikkeld dient uit de aard der zaak niet primair particuliere belangen. Zij dient primair het publieke belang en wordt daarmee een publiek goed. Wie werkt voor de publieke zaak, werkt niet voor een bedrijf. Bedrijven doen zaken op basis van vraag en aanbod, en dus ook op basis van de koopkracht. Wie geen geld heeft, kan bij een consultancybedrijf geen advies kopen.

Zo werkt de universiteit niet. De kennis van de universiteit is onderdeel van een wereldwijde economie-van-giften, waarin wetenschappers staan op de schouders van hun voorgangers om verder te bouwen aan een enorm corpus van kennis en inzicht. Wetenschappelijke kennis is er om te delen, niet om te verkopen.

Als de overheid de universiteit behandelt als een bedrijf, of als een afdeling van de bv Nederland, zou ze daaruit de consequenties moeten trekken. Dan zouden studenten voor een universitaire opleiding zelf het volle pond moeten betalen (en geen subsidie verwachten van de overheid). Dat kan oplopen tot ruim dertigduizend euro per jaar (zie Wismans 2012). Ook instellingen die nu graag kosteloos gebruikmaken van de kennis van wetenschappers zouden marktconforme prijzen moeten betalen. Patenten die aan de universiteit worden ontwikkeld zouden op marktconforme wijze moeten worden geregistreerd en ingezet.

Wetenschappers in Nederland zouden niet langer voor een flesje wijn hun kennis en inzicht komen delen op bijeenkomsten van politieke partijen, verenigingen, culturele instellingen enzovoort. Ze zouden net als hun collega's in de Verenigde Staten duizenden (soms tienduizenden) euro's vragen

voor een lezing. Alleen rijke organisaties en ondernemingen zouden hen nog kunnen uitnodigen als adviseur, klankbord of inspiratiebron. En de vele adviesraden van de overheid zouden ook veel meer gaan betalen dan de vacatiegelden die nu de gewoonte zijn, en die ver onder de werkelijke kosten blijven.

De overheid zou zich dus moeten bezinnen alvorens verder te gaan op het ingeslagen pad. En studenten zouden zich er scherper van bewust mogen zijn dat het een voorrecht is om te mogen studeren. De overheid is geen CEO, en de student is geen klant.

STELLING 5

Alleen de universiteit kan een waarborg bieden voor onafhankelijk onderzoek en onderwijs.

De enige plek waar onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek in combinatie met onafhankelijk wetenschappelijk onderwijs structureel mogelijk is, is de universiteit. Dat de maatschappij enorm profiteert van de vruchten van dit onderzoek en onderwijs is duidelijk. Denk aan de opleiding Forensische Wetenschappen, waar studenten worden opgeleid om gebeurtenissen uit het verleden te reconstrueren door de analyse van achtergelaten sporen (DNA-materiaal, vingerafdrukken, explosieven, digitale sporen, enzovoort). De voorwaarde van onafhankelijkheid spreekt hier voor zich, want de burger moet de resultaten kunnen vertrouwen. Of denk aan cultuur- en talenstudies, waarvan de afgestudeerden werken als vertalers in de breedste zin des woords, in alle mogelijke settings: overheden, rechtbanken, musea, ngo's, de media, het bedrijfsleven. Of aan de specialisatie Genocidestudies, die onder meer de rol van Nederland in het drama van Srebrenica onderzoekt. Of aan Future Planet Studies, over de toekomst en de leefbaarheid van onze planeet als geheel.

De onderzoekers en docenten in deze en al die andere vakgebieden horen onafhankelijk te zijn. Hun bevindingen horen niet gestuurd te worden door de commercie of de overheid. De enige geëigende plek voor onafhankelijk onderzoek en onderwijs in onderlinge samenhang is de universiteit. De waarde van de universiteit in dit opzicht wordt al decennia onderschat. Zeker als we in aanmerking nemen dat het overgrote deel van alle commerciële activiteit uiteindelijk teruggaat op onderzoek dat gedaan is aan de universiteit.

STELLING 6

Wetenschap staat of valt met onafhankelijkheid én verantwoordelijkheid.

De universiteit kan haar opdracht alleen naar behoren uitvoeren in wetenschappelijke onafhankelijkheid, zonder inhoudelijke inmenging van buitenaf – of het nu gaat om de overheid, wetenschapsfinanciers als NWO en de ERC, of vertegenwoordigers van politieke, commerciële en religieuze belangen en dergelijke. In het onderzoek mogen geen interventies van buiten plaatsvinden. Die vérgaande onafhankelijkheid is nodig voor het echte vrije denken en om de integriteit van het onderzoek te kunnen garanderen, in het bijzonder als dat onderzoek gevoelig ligt. Zonder die onafhankelijkheid wordt de wetenschapper een speelbal van andere machten. Samenwerkingen kunnen dan ook alleen worden aangegaan, en fondsen alleen aanvaard, als die onafhankelijkheid gewaarborgd is.

Onafhankelijkheid is een kernvoorwaarde van de wetenschap zelf. Daarom moeten de leden van de universitaire gemeenschap die onafhankelijkheid uitdragen en bescherming en steun bieden aan collega's aan wie deze onthouden wordt.

Tegelijk spreekt het vanzelf dat wetenschappers verantwoordelijkheid dragen voor hun werk en daarover verantwoording afleggen, inclusief het gebruik van de verkregen fondsen. Onderzoeksresultaten mogen en moeten getoetst worden. Niet alleen wetenschapsinhoudelijk (klopt het wel? is het onderzoek op de juiste wijze uitgevoerd?) maar ook procedureel (is het geld op de afgesproken wijze uitgegeven?).

STELLING 7

De wetenschapper moet vrijuit kunnen onderzoeken en spreken.

Steeds meer politici voelen zich geroepen om zich met de wetenschap te bemoeien als het onderzoek in kwestie hun niet zint, met het risico maatschappelijk antagonisme tegen de wetenschap aan te wakkeren. Dan zeggen ze bijvoorbeeld dat de wetenschap een 'links bolwerk' is, en politiek onvoldoende divers.

Dat punt is oneigenlijk (en het beeld van het 'linkse bolwerk' houdt niet stand, maar dat terzijde; zie Van de Werfhorst 2020). Diversiteit in de wetenschap gaat over zaken als studenten en wetenschappers écht gelijke kansen geven, onafhankelijk van gender, etniciteit, en sociale en culturele achtergrond, en over zaken als onderwerp, theorie en methode – maar niet over politieke overtuiging. Diversiteit in de wetenschap gaat ook over de systematische *confrontatie* met andere dan de eigen onderwerpen, theorieën en methodes, wat kan leiden tot bevestiging, ontkrachting, aanvulling en nieuwe vragen. In die zin is ze essentieel voor de interactie tussen wetenschappers onderling, tussen studenten onderling, tussen wetenschapper en student, en tussen de wetenschap en haar externe partners. Dat geldt evenzeer voor kennisvalorisatie als voor de vorming van de academische habitus. Deze boodschap is niet besteed aan de krachten die de universiteit belagen en haar willen uitkleden of censureren, maar dat mag ons niet beletten haar uit te dragen.

Het effect van politieke bemoeienis met de wetenschap wordt versterkt door de structurele fouten in het huidige financieringsmechanisme. Dat bevordert noch de onderwijskwaliteit noch de academische vrijheid, omdat het primair

draait om de hoeveelheid diploma's die de universiteit afgeeft, en niet om het aantal studenten dat aan de studie begint of andere factoren. Een en ander kan ernstige gevolgen hebben voor de individuele wetenschapper. Tegenover elke ferme uitspraak over academische vrijheid kan een heel ander beeld staan, vanuit de praktijk: overbelasting door het systeem en als het tegenzit aantijgingen vanuit politiek en samenleving.

Zeker voor wetenschappers die onderzoek doen dat politiek of maatschappelijk gevoelig ligt staat de academische vrijheid al een tijdje onder druk. Dat is op zich wellicht niet vreemd. Wél vreemd is dat we dit laten gebeuren. Wetenschappers hebben persoonlijke ervaringen te over op dit gebied, maar het laat zich ook plaatsen in een groter kader, waarin externe druk en pogingen tot censuur structureel toenemen.

In plaats van dit soort – tastbare, gedocumenteerde, verifieerbare – zorgen serieus te nemen, kijken de overheid en het universitair bestuur weg van deze bedreiging van de academische vrijheid. Als de wetenschap onderbouwde, maatschappelijk relevante en soms schurende kritische analyse biedt, wordt dat geregeld verward met politieke stellingname. Dat kan de kans op externe fondsen verminderen: wie financiert ons als duidelijk is dat wij geen inmenging dulden in ons werk? En als de minister wil dat we maatschappelijk relevant onderzoek doen, hoe moet dat dan met gevoelige onderwerpen?

Een rechtse of linkse stem van een wetenschapper bij de verkiezingen maakt nog geen rechts of links onderzoek. De wetenschappelijke praktijk is te complex en gelaagd om zoiets toe te staan. Zo komt het geregeld voor dat de eigen politieke meningen moeten worden bijgesteld op basis van (eigen) wetenschappelijk onderzoek. De schrijvers van dit pamflet zijn daar niet van uitgezonderd.

Het is dan ook met enige ironie dat we vaststellen dat het hele debat over politieke oriëntatie in de wetenschap lijkt ingegeven door onbekendheid met de academische praktijk. Het

wordt gevoerd vanuit verkeerde aannames en met verkeerde begrippen. Het zou beter zijn als er aandacht was voor empirisch aantoonbare en meetbare factoren die het onderzoek en soms zelfs het onderwijs aan de universiteit fnuiken, verscheidenheid en diversiteit blokkeren, en de academische vrijheid en de wetenschappelijke onafhankelijkheid beperken. Naast het financieringsmechanisme is zo'n factor bijvoorbeeld onacceptabel sturend beleid, zoals dat van de topsectoren en de Nationale Wetenschapsagenda (NWA).

(bewerking van Breuker 2019)

STELLING 8

Het onderwijs kan niet zonder het onderzoek.

Wetenschappelijk onderwijs onderscheidt zich van ander onderwijs door wetenschappelijke methodes (of die nu gebaseerd zijn op de empirische cyclus of op de hermeneutische cirkel), wetenschappelijke literatuur en wetenschappelijke communicatievormen, en door inzicht te bieden in de samenhang der wetenschappen. Ander onderwijs hoort niet thuis op de universiteit. Maar ook wetenschappelijk onderzoek dat niet doorwerkt in het wetenschappelijk onderwijs hoort niet thuis op de universiteit met haar brede, vormende missie. Dergelijk onderzoek kan beter ondergebracht worden in een specialistisch onderzoeksinstituut. Het is de synergie tussen onderzoek en onderwijs die universitaire studenten vormt en traint, en die wetenschappers verder ontwikkelt. Zeker van masterstudenten krijgen docenten vaak te horen hoeveel ze leren van de docent-als-onderzoeker.

Deze stelling heeft belangrijke implicaties voor de wetenschapsfinanciering, want iedereen die lesgeeft aan de universiteit zou onderzoek moeten doen. Die financiering zou al die docenten dus in staat moeten stellen ook een aanzienlijk deel van hun aanstelling daadwerkelijk te besteden aan het doen van dat onderzoek. En in dat geval zouden we van al die docenten mogen verwachten dat ze actief onderzoek blijven doen en niet op hun lauweren gaan rusten.

En daar wringt de schoen. De realiteit is namelijk dat steeds meer onderwijs op de universiteit wordt gegeven door tijdelijke docenten zonder onderzoekstijd. En dat de onderzoekstijd voor degenen die hem op papier wél hebben steeds verder gekrompen is. Bovendien gaat die tijd in de praktijk

grotendeels op aan onderwijs, waarvoor in uren te krap begroot wordt, en aan administratieve en managementtaken (waarvoor hetzelfde geldt).

Dit is een groot verlies. Niet alleen voor de wetenschappers die hun onderzoek niet meer kunnen doen, of slechts ten koste van hun privéleven en hun gezondheid. Maar ook voor de samenleving, die minder baat heeft bij de wetenschap die wel nog gedaan wordt. En voor de studenten, die onderwijs krijgen van docenten die geen tijd hebben om de jongste ontwikkelingen op hun vakgebied bij te houden en daar zelf aan bij te dragen.

STELLING 9

De werkdruk op de universiteiten
is fnuikend.

WOinActie, het platform van wetenschappers en studenten dat structurele problemen rond arbeids- en leeromstandigheden aan de universiteiten aankaart, nodigde wetenschappers in december 2019 uit om deel te nemen aan een collectieve aangifte bij de arbeidsinspectie. Het platform ontving vervolgens 720 meldingen van de negatieve gevolgen van systematisch overwerk aan de Nederlandse universiteiten. Die werden geanalyseerd in een rapport (Jongsma *et al.* 2020).

Dat rapport laat zien dat wetenschappers structureel gemiddeld 12 tot 15 uur per week overwerken. Onbetaald. (Dit komt overeen met eerder onderzoek door het Rathenau Instituut; Koens *et al.* 2018.) De melders stelden dat het niet mogelijk was hun werk naar eer en geweten uit te voeren zonder systematisch over te werken. Ze ervaren hun systematische overwerken dus niet als een keuze, maar als een gevolg van het feit dat hun taken te krap begroot worden. Melders konden in hun eigen woorden omschrijven welke negatieve gevolgen ze ervaren als gevolg van de extreme werkdruk. Terugkerende punten waren fysieke en psychische gezondheidsklachten, structureel slaaptekort, lage vitaliteit, toegenomen stress binnen gezinnen, verwaarlozen van sociale relaties, enzovoort.

Na de publicatie van het rapport ontving WOinActie berichten van wetenschappers die de extreme werkdruk relateerden aan hartklachten, hartinfarcten en zelfs het overlijden van collega's. Dit hoeft niet te verbazen, want het is bekend uit de gezondheidswetenschappen dat langdurige arbeidsgerelateerde psychosociale stress mensenlevens eist (Kivimäki *et al.* 2015).

De overheid is eindverantwoordelijk voor de arbeidsomstandigheden aan de universiteiten, want zij bepaalt het budget waarbinnen die opereren, alsook de verschillende onderdelen van hun taakstelling, dat wil zeggen het macroklimaat. Ze kent de causale relatie tussen langdurige arbeidsgerelateerde psychosociale stress en ernstige gezondheidsrisico's. Ze is er sinds jaar en dag op gewezen dat het totale budget ontoereikend is om de taken uit te voeren zonder roofofbouw op wetenschappers en ondersteuners. Ze heeft tot op heden alleen symbolische, marginale of probleemverschuivende maatregelen genomen. En ze legt het met cijfers onderbouwde, dringende verzoek om adequate financiering naast zich neer.

Aldus is de overheid willens en wetens medeverantwoordelijk voor de menselijke schade die zojuist is beschreven, inclusief het verlies aan levensjaren en levenskwaliteit. De werkdruk op de universiteiten is fnuikend, en opeenvolgende regeringen die de financiering steeds verder hebben laten afbrokkelen hebben die werkdruk en de uitvoerig gedocumenteerde negatieve gevolgen ervan op hun geweten.

Als de overheid eindverantwoordelijk is voor de arbeidsomstandigheden, welke rol speelt de universiteit dan, als werkgever? De *vsnu*, waarin de universiteiten als werkgevers verenigd zijn, stelt dat de werkdruk omlaag kan door een nieuwe vorm van 'erkennen en waarderen'. Zij pleit voor diversifiëring binnen de loopbanen in de wetenschap, zodat niet iedereen in alles hoeft uit te blinken (*vsnu et al.* 2019). Maar dit is alleen mogelijk als de kerntaak die momenteel ondergefinancierd is, te weten het onderzoek, door velen bewust terzijde wordt gelegd – tenzij, uiteraard, het macrobudget omhooggaat.

Zolang dat niet gebeurt kan 'erkennen en waarderen' dus alleen maar tot lagere werkdruk leiden als wetenschappers bereid zijn om niet of nauwelijks meer onderzoek te doen. Dat lijkt ons een onwaarschijnlijk en onwenselijk scenario. De

meeste wetenschappers worden gedreven door de wens om onderzoek te doen, en willen onderwijs en outreach daarop baseren. Verdere uitholling van het onderzoek zal doorwerken in het onderwijs. Dat brengt het wezen van de universiteit in gevaar.

STELLING 10

De opleiding van studenten is onmogelijk zonder structureel overwerk door wetenschappers.

Als docent zijn wetenschappers in inhoudelijk opzicht verantwoordelijk voor de opleiding van hun studenten. Maar in het huidige universitaire stelsel worden ze er ook financieel voor verantwoordelijk gemaakt. Het stelsel is nu zo ingericht dat 30 tot 40 procent van de opleiding van een student in de praktijk bestaat uit structureel, onbetaald overwerk van de betrokken docenten, zo blijkt uit onderzoek (FNV en VAWO 2017). De docenten weten dat als zij niet zouden overwerken, de opleiding van hun studenten domweg niet afkomt. Hun situatie komt in dit opzicht neer op misbruik, door de universiteit en door de overheid – en in zekere zin door de studenten.

Het middenmanagement van de universiteit (veelal maar niet uitsluitend hoogleraren) zou deze kwestie veel ernstiger moeten nemen. De huidige modus operandi lijkt qua methodiek voornamelijk geïnspireerd door onmacht en improvisatie ('God zegene de greep') en qua rechtvaardiging door paniek ('Als we de boel maar overeind houden'). Maar de volgende vraag dringt zich op: Móét de boel op deze manier nog wel overeind worden gehouden? Met welk doel, en welke gevolgen? Is er geen andere aanpak om hetzelfde (of meer) te bereiken, tegen lagere menselijke offers?

STELLING II

Hogescholen verdienen de status van universiteit.

Hogescholen (hbo) hebben bachelor- en masterprogramma's, net als universiteiten. En aan conservatoria, kunstacademies en andere hogescholen wordt 'onderzoek vanuit de praktijk' (*practice-based research*) gedaan, resulterend in de doctorstitel; maar dit moet in samenwerking met een partneruniversiteit, soms zelfs uit het buitenland, want hogescholen kunnen zelf geen doctorstitels toekennen. Een logische volgende stap zou zijn om de betreffende hogescholen de status van universiteit te geven. Er zijn precedents elders in de wereld, met Duitsland en het Verenigd Koninkrijk als voorbeelden dicht bij huis. Maar ook in Nederland zijn die precedents er: de Technische Universiteit Delft, de Technische Universiteit Eindhoven en de Universiteit Twente zijn ooit begonnen als hogescholen.

Het onderscheid tussen wetenschappelijk onderzoek en onderwijs aan het wo en beroeps- en praktijkgericht onderzoek en onderwijs aan het hbo kan in stand blijven daar waar dit geëigend is, maar een gelijkwaardige status van beide zou het makkelijker maken om over te stappen, in beide richtingen. Nu wordt dit nog bemoeilijkt door statusverschil en kunstmatige blokkades, zoals het niet op elkaar laten aansluiten van curricula.

In *De ideale universiteit* stelt Floris Cohen voor om hbo en wo te laten fuseren tot een nieuw 'whbo' (Cohen 2020). Deze route heeft zeker een plaats in de discussie, al is ze geen vanzelfsprekendheid. Hoe dan ook ligt het voor de hand om een eind te maken aan de achterstelling van hogescholen.

STELLING 12

Niet iedereen hoeft te studeren aan een universiteit. Wél moet iedereen zich kunnen kwalificeren voor een studie aan de universiteit.

De studentenaantallen aan de Nederlandse universiteiten zijn enorm gestegen. Dit is positief, want het duidt op toegenomen kansengelijkheid voor jongeren uit alle sociale milieus. Tegelijk is het de vraag of alle studenten die nu aan de universiteit studeren daar echt op hun plek zijn. (Ten overvloede: die vraag geldt voor de hele studentenpopulatie. We suggereren geen correlatie tussen sociale klasse en geschiktheid voor een universitaire studie.)

Voor aanstaande studenten en hun ouders kan het zwaar wegen dat een universitair diploma de kans vergroot op financiële zekerheid, een hoge maatschappelijke status, en stimulerend en zinvol werk. De waarde van dat diploma is een begrijpelijke motivatie, maar ook een instrumentele. En het is geen goede reden om een universitaire studie te gaan doen als die instrumentele motivatie niet gepaard gaat met een intrinsieke motivatie – dat wil zeggen met inhoudelijke belangstelling en de wens om deel te nemen aan de academische gemeenschap.

De universiteit genereert wetenschappelijke kennis en draagt die over, en wie meer interesse en aanleg heeft voor beroeps- of praktijkgerichte kennis moet elders zijn. Hybride vormen zijn mogelijk en wenselijk (denk aan de technische universiteiten en de medische faculteiten), maar wetenschappelijke kennis blijft het uitgangspunt. De universiteit past niet bij iedereen, en niet iedereen past bij de universiteit. De studenten voor wie de universiteiten bedoeld zijn doen we tekort als we de toelatingsdrempel voor de universiteit ver-

lagen. Omgekeerd geldt dat veel jongeren gelukkiger zouden zijn, en meer in staat om hun talenten te ontwikkelen en zich als mens te ontplooien, als ze de opleiding zouden volgen die bij hen past.

Dat betekent wel – en dit is cruciaal voor een gezonde samenleving – dat alle jongeren zich moeten kunnen kwalificeren voor een universitaire studie, ongeacht hun sociale en culturele achtergrond. Dat is nu zeker niet het geval. Zeker in een rijk land als Nederland is dat een schrijnend probleem, dat schreeuwt om een structurele aanpak. De universiteit als broedplaats voor de kinderen van de maatschappelijke elite valt niet te rechtvaardigen. Niet alleen schendt dat het principe van gelijke kansen, maar het is ook een gemiste kans. Want die ‘elitaire’ universiteit loopt wetenschappelijk talent mis en ontbeert de voordelen van diversiteit en inclusiviteit.

Overigens, al valt dit buiten het bestek van dit pamflet: Waarom verdienen mensen met universitaire diploma’s doorgaans zoveel meer dan anderen? Waarom waarderen we praktische vaardigheden minder dan theoretische? Zonder die discrepantie zou er minder reden zijn voor praktisch ingestelde jongeren om voor een wetenschappelijke opleiding te kiezen terwijl hun hart en hun talenten elders liggen.

DEEL II:
MENSEN

STELLING 13

De extreem hiërarchische structuur van de universiteit miskent de waardigheid van de leden van de academische gemeenschap.

Nederlandse universiteiten hebben een extreem hiërarchische, bijna feodale structuur. Dat geldt in allerlei dimensies van de organisatie. Hier beperken we ons tot een sprekend voorbeeld: het promotietraject.

Wanneer een ud (universitair docent) hoofdbegeleider is van een promovendus – en dat komt veel voor – gaat de eer toch vaak grotendeels naar een hoogleraar. Voor het eigenlijke, jarenlange werk geeft de hoogleraar de promovendus als het ware te leen aan de ud, die de aanstaande doctor na afloop weer teruggeeft aan de hoogleraar. Want die heeft het recht om de doctorstitel te verlenen, en de ud niet. De ud kan het eigen werk niet voltooien zonder de hoogleraar. Pas recent is het promotierecht aan sommige universiteiten binnen bereik gekomen van uhd's (universitair hoofddocenten), soms nog met allerlei mitsen en maren. Zo kan het zijn dat een uhd die het promotierecht heeft verworven, verplicht wordt om als medebegeleider een hoogleraar uit te nodigen.

Voor een beter alternatief hoeven we niet ver over de grens. In België hanteert de universiteit de notie van zelfstandig academisch personeel (ZAP). ZAP verwijst naar gepromoveerde wetenschappers en omvat de Nederlandse categorieën van ud, uhd en hoogleraar. Alle ZAP'ers voeren de titel 'professor' en hebben het promotierecht, met alle rechten en plichten van dien. Wij pleiten voor de invoering van een dergelijke werkwijze in Nederland.

Er zit nog wel een addertje onder het gras. Feodale verhoudingen kunnen immers niet alleen bestaan tussen begeleiders

van verschillende rang, maar ook tussen begeleiders (ongeach hun rang) en promovendi. Want de laatsten zijn afhankelijk van de eersten, en dit is in België of elders niet anders. Idealiter zouden promovendi zelf hun begeleiders moeten kunnen uitkiezen (en kunnen overstappen naar andere begeleiders als daartoe aanleiding bestaat). Het is dan aan de begeleiders om hun onderzoeksgroepen zo inspirerend te maken dat ze de promovendi aan zich weten te binden.

STELLING 14

Promovendi verdienen meer zeggenschap over het onderwerp van het eigen onderzoek en de toewijzing van hun begeleiders.

Promovendi met een aanstelling als werknemer doen hun onderzoek in Nederland vrijwel uitsluitend in extern gefinancierde projecten die zijn binnengehaald door docenten en hoogleraren. Er zijn voor promovendi in spe maar zeer beperkt mogelijkheden om subsidie aan te vragen voor zelfontworpen onderzoek. Zo breidt hun afhankelijkheid van de begeleiders zich uit van het relationele naar het inhoudelijke aspect en krijgen maar weinigen de kans om te promoveren op de eigen onderzoeksvraag – ook al zou die perfect passen binnen de groep of het lab van de begeleider. De meeste promovendi met een aanstelling als werknemer werken dus aan vragen die door hun begeleiders zijn bedacht. Daardoor missen ze een belangrijke fase in hun ontwikkeling tot zelfstandig onderzoeker.

Er is een beter alternatief. De promovendus in spe verwerft zelf een subsidie voor een eigen project, van een universiteit of een wetenschapsfinancier. Vervolgens geeft de promovendus aan wie die zou willen hebben als begeleiders. Een commissie van wetenschappers beoordeelt of de collega's in kwestie samen de benodigde expertise hebben. Zo ja, dan kan het onderzoek van start. Bij de keuze van de begeleiders kan de commissie ook suggesties voorleggen aan de promovendus. (En in voorkomende gevallen beoordeelt zij later of er aanleiding is voor een wijziging in het begeleidingsteam, als de promovendus of de begeleiders daarom vragen.) Op deze manier ligt het initiatief bij de promovendus, als die financiering weet te verwerven voor het zelfontworpen onderzoek.

STELLING 15

De financiering van promotieonderzoek moet de onafhankelijkheid van de promovendi weerspiegelen.

Als de mogelijkheden voor het verwerven van subsidies met een zelfontworpen onderzoek worden uitgebreid, heeft dat implicaties voor het bekostigingsmodel. Wat kost zo'n promotietraject? De kosten omvatten ten eerste het loon van de promovendus en de bijbehorende werkgeverslasten. Ten tweede een materieel budget voor het onderzoek (cursussen, dienstreizen, publicaties, enzovoort). Ten derde een vergoeding aan de universiteit in kwestie voor het gebruik van infrastructuur en overhead.

En ten vierde – en daar draait het hier om – een passende vergoeding voor de begeleiding. Die taak wordt nu veelal schromelijk ondergewaardeerd. Om haar goed te kunnen uitvoeren moeten er voldoende uren voor staan. (Dat past ook in de bestrijding van de extreme werkdruk.) De bekostiging van een individueel promotieonderzoek zou dus een significant aantal uren begeleidingstijd moeten afdekken, bijvoorbeeld 300 à 400 uur. Zo kan de promovendus aanspraak maken op 75 à 100 uur begeleiding per jaar, bij een traject van vier jaar – en zo kunnen de begeleiders zich daar ten volle aan wijden zonder structureel overwerk. En als het onderzoek onverhoopt niet resulteert in een promotie, worden ze wel betaald voor het door hen geleverde werk.

Dit systeem maakt het mogelijk de vermaledijde promotiepremie af te schaffen. Daarmee verdwijnt de perverse prikkel voor de universiteiten om zo veel mogelijk promovendi aan te nemen en zwakke proefschriften goed te keuren. En dat voorkomt ontwaarding van de Nederlandse doctorstitel – wat ook en vooral in het belang is van de promovendi.

Of zou promotiebegeleiding als onderzoek moeten gelden? Dat is echter om meerdere redenen problematisch. Om te beginnen is het grotendeels domweg geen onderzoek. Je leert iemand zich te oriënteren, te plannen, overzicht te krijgen, wetenschappelijk te schrijven, met tegenslagen om te gaan, een academische habitus op te bouwen, enzovoort. Een tweede punt is het volgende: aan de STEM-kant (*science, technology, engineering, medicine*) is het heel gewoon dat begeleiders optreden als coauteurs van publicaties die primair voortvloeien uit promotieonderzoek; in de sociale wetenschappen en de geesteswetenschappen daarentegen is dat veel minder gebruikelijk én kan het zelfs tegen het belang van de promovendus indruisen – een risico dat groeit als begeleidingstijd zou tellen als onderzoekstijd. Natuurlijk is samenwerking en copublicatie onder de juiste voorwaarden mogelijk, maar we kunnen daar niet automatisch van uitgaan voor de bekostiging van promotieonderzoek op alle vakgebieden.

In dit scenario is een mogelijke zorg dat wetenschappers zich structureel zouden kunnen uitkopen uit het onderwijs door zo veel mogelijk promovendi te begeleiden (en in de experimentele wetenschappen kan een groot aantal promovendi noodzaak zijn). Maar voor die zorg zijn bestuurlijke remedies, via regels en maatwerk, en ze doet niet af aan het belang van adequate vergoeding voor begeleiding.

(In deel IV, 'Geld', gaan we kort in op de financiering van de begeleiding van zogeheten buitenpromovendi.)

STELLING 16

Een teveel aan tijdelijke aanstellingen
leidt tot uitbuiting van beginnende
wetenschappers.

Uit een onderzoek van het Rathenau Instituut (2020) blijkt dat Nederlandse universiteiten een hoog percentage tijdelijk personeel hebben in vergelijking met andere landen in Europa. En dat percentage groeit nog steeds. Het gaat hier grotendeels om tijdelijke docenten zonder onderzoekstijd. Sommige opleidingen worden al voor meer dan de helft verzorgd door tijdelijke docenten. Dit zijn de leden van het wetenschappelijk precariaat. Hoogopgeleid, zeer toegewijd, maar permanent kampend met extreme werkdruk én socio-economische bestaansonzekerheid en gebrek aan greep op de eigen loopbaan.

Waarom doen we ze dit aan? Omdat universiteiten/faculteiten/instituten zeer terughoudend zijn bij het geven van vaste aanstellingen. Hun financiering hangt af van fluctuerende aantallen inschrijvingen en diploma's en daarom zou een langetermijnbegroting moeilijk zijn – al blijken de inschrijvingen bij heel wat opleidingen helemaal niet te fluctueren maar voorspelbaar te groeien. Bovendien betaalt de overheid bij toenemende studentenaantallen alleen voor het aanstellen van extra docenten zonder onderzoekstijd.

Deze situatie leidt tot uitbuiting van beginnende wetenschappers. Om te beginnen wordt hun onderwijstijd te krap begroot. Daarnaast staan ze nog steeds onder druk, vanuit het eigen arbeidsethos (de verwevenheid van onderzoek en onderwijs) en vanuit de wens om verder te komen, om het nieuwe onderzoek op hun vakgebied bij te houden en liefst zelf onderzoek te blijven doen. Dit alles leidt tot structureel onbetaald overwerk. (In de inleiding noemden we al dat som-

mige universiteiten zelfs niet langer voltijd docenten aanstellen omdat de praktijk leert dat een baan van meer dan 0,7 fte gemakkelijk leidt tot een burn-out.)

Al dat overwerk resulteert in groot menselijk leed: ernstige gezondheidsklachten en schade aan het sociale en het familieleven (inclusief echtscheidingen) zijn schering en inslag, getuige de collectieve aangifte bij de arbeidsinspectie door WOinActie (Jongsma *et al.* 2020). Zo ontstaat een generatie van wegwerpwetenschappers, die nota bene een groot aandeel van de opleiding in kwestie verzorgen, soms zelfs het grootste deel. Waarom komen deze mensen niet in opstand? Omdat ze hopen in de toekomst een (vaste) positie mét onderzoekstijd te bemachtigen en soms niet vertegenwoordigd zijn in de medezeggenschapsraad.

De universiteiten en de overheid kannibaliseren deze generatie. Het ergste is misschien nog wel dat ze deze aanpak genormaliseerd hebben en nauwelijks pogingen ondernemen om het wetenschappelijk precariaat te vervangen door docenten met een normale aanstelling.

Het moet anders. Universiteiten en overheid moeten de middelen vinden (qua financiering en qua inrichting van het werk) die het mogelijk maken hun werknemers behoorlijke contracten te geven. Niet alleen docenten, maar ook technici die cruciaal zijn voor het langetermijnonderzoek in de natuur- en levenswetenschappen. En de overheid zou docentcontracten zonder onderzoekstijd eenvoudig moeten verbieden – nadat ze eerst de overheidsfinanciering op orde heeft gebracht, uiteraard.

STELLING 17

De extreme hiërarchie aan de universiteit faciliteert sociale onveiligheid.

De laatste jaren hebben de media geregeld gerapporteerd over wetenschappers en bestuurders die zich schuldig hadden gemaakt aan seksueel grensoverschrijdend gedrag, intimidatie en ander gedrag dat leidt tot sociale onveiligheid voor studenten en collega's. We weten niet hoe groot het probleem écht is. We weten wel dat een aantal gevallen zonder ruchtbaarheid is 'afgehandeld', en dat het naïef is om te denken dat als je het zelf niet hebt meegemaakt, het niet bestaat. Het rapport dat Marijke Naezer, Marieke van den Brink en Yvonne Benschop schreven in opdracht van het Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren (LNVH; Naezer *et al.* 2019) toont dat de extreme hiërarchie aan de universiteiten deze misstanden faciliteert en een snelle en adequate aanpak belemmert, waarbij inzichten en overwegingen van de werkvloer vaak buiten beeld blijven. Met als gevolg dat slachtoffers en getuigen zich wel twee keer bedenken alvorens zich te laten horen, uit angst voor represailles en vanwege scepsis over de mogelijkheid dat hun klacht zal leiden tot verbetering.

Net als op andere terreinen opereert de universiteit in dezen vaak als een bedrijf, waarbij drie overwegingen domineren: het arbeidsrecht, mogelijke schade aan de organisatie, en mogelijke reputatieschade. Dat de groep waaruit een klacht komt in de eerste plaats een gemeenschap van mensen is, weegt onvoldoende mee. In een gemeenschap, waarin hiërarchie beperkt is tot haar strikt noodzakelijke vormen, denken mensen niet primair juridisch maar in termen van relaties tussen leden van de gemeenschap. In een gemeenschap zijn communicatie, betrokkenheid en openheid cruciaal; in een

bedrijf is communicatie veeleer top-down. Dat blijkt ook in de nazorg voor slachtoffers: die ontbreekt namelijk doorgaans. Het rapport van het LNVH en andere ervaringen uit de praktijk suggereren dat ook aan de universiteit de hoogstgeplaatsten vooral zorgen dat ze juridisch hun handen schoonhouden.

De extreme hiërarchie aan de universiteiten heeft er ook toe geleid dat de kwestie van sociale (on)veiligheid pas kort de aandacht krijgt die ze verdient. Mogelijk staan we op een keerpunt. Maar als dat zo is, is dat de verdienste van studenten en medewerkers die bereid zijn geweest hun nek uit te steken. Klokkenluiders die ondanks onvoldoende bescherming hun verhaal vertelden, deelnemers aan de aangifte bij de arbeidsinspectie, en organisaties die door wetenschappers zelf worden bestuurd, zoals het LNVH.

Binnen de huidige structuur van de universiteit is verbetering al mogelijk. Bijvoorbeeld door leidinggevendenden te verplichten in actie te komen bij grensoverschrijdend gedrag, door intieme relaties tussen studenten en docenten simpelweg te verbieden, door transparante regelgeving, en door de verjaringstermijn van klachten te verlengen. En, heel belangrijk, door klagers en klokkenluiders wél voldoende bescherming te bieden en hun het vertrouwen te geven dat hun stem gehoord wordt, via een transparant protocol. Dat kan bijvoorbeeld door de garantie van vertrouwelijkheid concreet uit te werken voor iedere stap in dat protocol én door mogelijke vervolgstappen en gevolgen in kaart te brengen voor het moment waarop ook de beklagde onderdeel wordt van het proces.

Maar dit blijft een druppel op een gloeiende plaat zolang de extreme hiërarchie op de universiteit ervoor zorgt dat hooggeplaatste wetenschappers en bestuurders grensoverschrijdend gedrag kunnen vertonen en daar bovendien vrij eenvoudig mee weg kunnen komen. In een minder hiërarchische universiteit zou het probleem van sociale onveiligheid minder groot zijn.

STELLING 18

De willekeur moet weg uit de
loopbaanontwikkeling.

De kwaliteit van de academie is gebaat bij een zekere mobiliteit van haar werknemers. Dat kan extern zijn, als iemand van de ene universiteit overstapt naar de andere. Maar ook de interne mobiliteit mag niet op slot. Nu is het vaak zo dat ud's die allang uhd-waardig zijn niet kunnen doorgroeien, vanwege systeemfactoren die losstaan van de kwaliteiten van de ud in kwestie.

Er zijn landelijk vastgestelde functie-eisen voor de bevordering van ud tot uhd of hoogleraar. Dat die bevordering er veelal niet van komt is omdat aan de Nederlandse universiteiten nauwelijks serieus loopbaanbeleid bestaat. Dit schaadt de Nederlandse wetenschap, want velen vertrekken daarom naar elders. Soms komt de universiteit dan over de brug met een tegenbod en alsnog bevordering, maar dat is ad-hocbeleid. Wie in een goede onderhandelingspositie zit wordt beloond, ook al wordt dat in aanzienlijke mate door het toeval bepaald: waar en wanneer welke vacatures ontstaan in de eigen instelling en elders, de persoonlijke situatie van de wetenschapper in kwestie, enzovoort. Dat is willekeur. Gezond personeelsbeleid kijkt systematisch naar bevorderingsmogelijkheden als iemand goed presteert – óók als iemand geen aanbod van elders heeft en er geen interne vacatures zijn.

Het ontbreken van een faire kans op bevordering werkt demotiverend. Bovendien vergroot het machts- en statusongelijkheden tussen hoogleraren enerzijds en ud's en uhd's anderzijds, terwijl die tot op zekere hoogte dus toevallig zijn. De willekeur moet weg en ud's en uhd's moeten kunnen doorgroeien als ze daar klaar voor zijn.

DEEL III:
DEMOCRATIE

STELLING 19

De academische senaat moet terugkomen,
maar inclusiever dan vroeger.

Een nijpend probleem van de hedendaagse universiteit is de concentratie van macht in de handen van enkelen in combinatie met een hiërarchie die vaak als intimiderend en verstikend wordt ervaren. Het is geen toeval dat er frequent melding wordt gemaakt van allerlei vormen van machtsmisbruik (Naezer *et al.* 2019; Jongsma *et al.* 2020).

Een ander probleem is dat de korte lijnen tussen universitaire besturen en het ministerie van ocw niet hebben geleid tot beter beleid, een luisterend oor op het ministerie, en gezonde universiteiten. Integendeel, de afgelopen decennia laten een gestage uitholling zien van de taakstelling van de universiteit, en een steeds kwetsbaardere financiële situatie. Dat leden van het College van Bestuur en decanen worden benoemd zonder inspraak of andere substantiële betrokkenheid van de brede academische gemeenschap gaat in tegen de geest van de universiteit en is contraproductief. De universiteit als gemeenschap moet weer gaan doen aan zelfbestuur.

Daarvoor moet de academische senaat terugkomen. In principe is elke wetenschapper lid, maar om het werkbaar te houden nemen slechts gekozen geledingen van wetenschappers, studenten en ondersteuners zitting. Decanen en rectors kunnen worden gekozen door de senaat, of we kunnen opteren voor het Vlaamse model waarbij alle ZAP'ers een stem krijgen, en de studenten (via hun afgevaardigden) samen een derde van de stemmen. De termijn van decanen, rectors en andere leden van het College van Bestuur moet niet te lang zijn. Zij leggen in de eerste plaats verantwoording af aan de academische gemeenschap zoals die is vertegenwoordigd

in de senaat, en niet aan de raad van toezicht, zoals nu het geval is.

Gekozen bestuurders, kortere termijnen en meer transparantie leiden tot een gezondere machtsverdeling, waarbij het belang van de academische gemeenschap altijd expliciet en transparant vooropstaat in de besluitvorming. Het is het overwegen waard om ook per faculteit een senaat in te stellen, zodat de onafhankelijkheid van de faculteiten eveneens gewaarborgd is. In het verlengde daarvan kan een dergelijk model ook op instituten en afdelingen worden toegepast, omdat onderzoek aantoont dat veelal juist daar hiërarchie, machtsconcentratie en machtsmisbruik als het zorgwekkendst worden ervaren. Wordt dit zo geïmplementeerd, dan kan de raad van toezicht ook afgeschaft worden en is de universiteit weer soeverein.

Cruciaal is dat de verkiezingsprocedure erin voorziet dat de samenstelling van de senaat divers en inclusief is qua gender, vakgebied, positie en dergelijke. Ons voorstel is in dat opzicht niet om terug te gaan naar het verleden. Veeleer willen we een vroegere bestuursvorm die principieel beter is dan de huidige nieuw leven inblazen, op een manier die past bij de eenentwintigste eeuw. Daarbij geven we ons uitdrukkelijk rekenschap van het belang van diversiteit en inclusiviteit.

STELLING 20

In het bestuur van de universiteit moeten de wetenschappers weer aan het roer komen te staan.

Wetenschappers benaderen de universiteit als een gemeenschap, maar professionele bestuurders benaderen haar in de praktijk vaak als een bedrijf. Daarnaast neigen wetenschappers ernaar zichzelf als wetenschappers te zien, terwijl bestuurders zichzelf als bestuurders zien (ook als zij wetenschappers zijn of geweest zijn), met alle gevolgen van dien. Ook de buitenwereld moet door de universiteit tegemoet getreden worden zoals een wetenschappelijke gemeenschap dat doet. Het is dus zaak om managers weg te houden uit het College van Bestuur en in plaats daarvan wetenschappers aan te stellen, opdat de universiteit haar primaire taken kan vervullen.

Het model waarin de universiteit een bedrijf is dat klanten bedient (in de eerste plaats de studenten) is vastgelopen, ook al omdat het nooit consequent geïmplementeerd is. Zo wordt de universiteit aangespoord zich op te stellen als een bedrijf, maar worden wetenschappers geacht te werken als waren zij nog steeds ambtenaren. De structurele uitbuiting die daaruit is voortgevloeid (geen loon naar werken, overbelasting, precarisering) was te vermijden geweest als de wetenschappers (dat wil zeggen degenen die zich voornamelijk met onderzoek en onderwijs bezighouden) hun stem hadden (kunnen) laten gelden.

Deprofessionalisering en amateurisme moeten leidend zijn bij het bestuur van de universiteit. Amateurisme in de zin dat bestuurlijk werk tijdelijk en uit betrokkenheid bij de universitaire gemeenschap wordt gedaan, en niet als een beroep. Deprofessionalisering omdat begaafde amateurs in

de praktijk de enige garantie bieden dat de opdracht van de universiteit – onderwijs, onderzoek, outreach – niet geslacht-offerd wordt op het altaar van bureaucratie (overberegeling, overrapportage) en ontmenselijking van het ‘menselijk kapitaal’ (kwantificering, flexibilisering). En vooral in de zin dat de hoogste bestuurstaken aan de universiteit wellicht op professioneel niveau vervuld kunnen worden, maar niet door mensen die daar hun beroep van hebben gemaakt. Tijdelijke bestuurlijke dienstbaarheid is hier het sleutelbegrip.

Gezien de grootte van de gemiddelde universiteit zullen professionele managers ook nodig zijn, maar dan dienend en niet leidend. In dat kader is het aan te bevelen dat leden van de Colleges van Bestuur in principe praktiserende wetenschappers zijn die tijdens hun bestuursperiode qualitate qua contact houden met onderzoek en onderwijs. Dit laatste ook omdat universiteitsbestuurders zich in de eerste plaats als werkgevers lijken te zien in plaats van als tijdelijke hoeders van de academische gemeenschap. En dat komt die gemeenschap niet ten goede. Daar komt bij dat zolang de bestuurders van de universiteit haar als bedrijf zien, solidariteit die door de gehele academische gemeenschap heen gaat per definitie onmogelijk is. En dat is nu juist wat de universiteit duurzaam, weerbaar en vitaal maakt.

STELLING 21

De vsnu moet worden vervangen door een
landelijke senaat.

De eerdergenoemde korte lijnen tussen het universitair bestuur en het ministerie van ocw hebben niet geleid tot effectieve behartiging van de langetermijnbelangen van de academische gemeenschap. De vsnu heeft niet effectief opgetreden in het voorkomen van bezuinigingen en het beschermen van de academische vrijheid. De vsnu moet daarom vervangen worden door een landelijke academische senaat, waarin de gekozen universiteitsvertegenwoordigers – afkomstig uit de universitaire senaten – samen hun gedeelde belangen behartigen vis-à-vis de overheid. Professionele lobbyisten die opereren vanuit een primair zelfbeeld als werkgevers vertolken de academische waarden niet adequaat, en zijn aldus niet de beste vertegenwoordigers van de academische gemeenschap. Gekozen vertegenwoordigers met een direct mandaat vanuit de academische gemeenschap zijn dat wel.

STELLING 22

Werkklimaat, leefbaarheid en duurzaamheid van de universiteit hebben baat bij decentralisatie van de macht.

Niet het centrum ('centraal') maar juist de perifere delen maken de universiteit. Het is geen toeval dat Cambridge, Oxford en St Andrews met hun idiosyncratische *college*-stelsel al zo lang en met zo veel succes bestaan. De nachtmerrie van elke centralistische bestuurder blijkt een werkbare wijze om met behoud van eigen identiteit langdurig onderzoek en onderwijs op hoog niveau mogelijk te maken. Het weerstaan van de centraliserende impuls is echter weinigen gegeven.

Het is voor universiteiten de kunst om de eigenzinnigheid en onafhankelijkheid van het *college*-stelsel te verbinden met universiteitsbrede solidariteit en eendracht als het gaat om niet-wetenschappelijke aangelegenheden, zoals omgang met elkaar, welzijn van medewerkers en studenten, toegankelijkheid en wat dies meer zij. De vergelijking met het *college*-stelsel wijst er ook op dat tijdelijk aangestelde wetenschappers (veelal postdocs en tijdelijke docenten) in zo'n omgeving vaak slecht behandeld worden. Dat is nu typisch iets wat wél universiteitsbreed geregeld moet worden.

Decentralisatie betekent wel dat universiteitsbrede branding slechts heel algemeen zal kunnen zijn. Alle delen van de universiteit hebben hun eigen identiteit. Het is daarbij te hopen dat het geheel méér is dan de delen bij elkaar, maar dat is geen prioriteit. Eerst de delen en dan het geheel – en niet eerst het geheel en dan de delen, zoals nu.

STELLING 23

Zolang de universiteit nog een medezeggenschapsraad heeft, moet ze die in staat stellen zijn werk te doen.

Of aan de ideale universiteit nog medezeggenschapsorganen zullen bestaan zoals we die nu kennen, is een open vraag. Als de universiteit democratischer georganiseerd is en als de *gemeenschap* van denkers centraal staat, en het management-model van de twintigste eeuw is vervangen door een academische senaat en gedecentraliseerd en gedeprofessionaliseerd bestuur, dan kan het zijn dat de medezeggenschapsraad (mr) niet meer bestaat.

Maar tot die tijd zijn de leden van de mr de enige wetenschappers die officieel toegang hebben tot het bestuur van de universiteit. Het is daarom cruciaal dat zij in staat gesteld worden om hun werk goed te doen. Dat vergt medewerking van bestuurders en functionarissen bij de toelichting op regels en processen; het te goeder trouw handelen van werkgever-leden van de mr; en de allocatie van voldoende tijd aan werknemer-leden van de mr.

Helaas zijn er op dit moment te veel mensen in de mr die ervaren dat ze er weinig of niets voor elkaar krijgen; dat de tijd die ervoor staat onvoldoende is om het werk goed te doen; en dat de macht die de mr op papier heeft in de praktijk niet bestaat. Omdat veel voormalige leden van de mr gedesillusioneerd zijn, wordt het ook steeds moeilijker om leden van de gemeenschap te motiveren om zich kandidaat te stellen. Zolang de universiteit een mr heeft, moet ze die beter dan nu in staat stellen zijn werk te doen.

STELLING 24

Wetenschappers verdienen vertrouwen.

De wetenschap en de samenleving worden in toenemende mate beschermd tegen de wetenschapper, door visitatiecommissies, door commissies onderzoeksethiek, door accountants, enzovoort. Tegen al deze mechanismen is weinig in te brengen, want ze dienen legitieme doelen. Een visitatiecommissie vergelijkt onderzoek en onderwijs met wat vakgenoten elders doen en doet aanbevelingen ter verbetering. Een commissie ethiek wil wetenschappers en samenleving (en zeker ook de universiteit zelf) behoeden voor juridische en morele inbreuken op wet en gewoonte. En accountants kijken of het geld uitgegeven is volgens de afspraken en in overeenstemming met de wet. Daar is in beginsel niets mis mee.

Maar er dringen zich vragen en bedenkingen op. Het van tevoren laten keuren van álle onderzoeksprojecten ademt structureel wantrouwen jegens de wetenschapper. Dat is vreemd, want die is opgeleid in het vak. Hetzelfde wantrouwen spreekt uit de groteske bureaucratisering van visitaties. Die leidt tot een rituele dans (protocol, zelfstudie, *site visit*, beoordeling, plan van aanpak, ad infinitum) tegen torenhoge kosten aan tijd en energie – die worden gestoken in materie die niet stimuleert maar verdooft.

Als de overheid en de universitaire bestuurders die controlemechanismen in de huidige vorm in stand willen houden moeten ze benoemd worden in het takenpakket van de wetenschapper. Maar dat kunnen we ons nauwelijks voorstellen, want dat zou de tijd voor onderzoek, onderwijs en outreach verder beperken, en dat kan de bedoeling niet zijn. Het zou beter zijn een flink deel van die controles te vervangen door steekproeven en de teksten die geproduceerd wor-

den bij de gemiddelde visitatie te reduceren tot pakweg een kwart van de huidige lengte. Dat kan door ze te ontdoen van de wildgroei aan beleidsjargon – die trouwens eerder leidt tot het afvinken van abstracties dan tot een vakinhoudelijk gesprek dat motiveert.

Een en ander zou economisch veel doelmatiger zijn. Maar de kern van de zaak is dat wetenschappers professionals zijn en vertrouwen verdienen.

DEEL IV:

GELD

STELLING 25

Het totale budget voor de Nederlandse universiteiten is ontoereikend.

Een toereikend budget voor de universiteiten stelt wetenschappers in staat hun vak naar behoren uit te oefenen en hun opdracht naar behoren te vervullen. Dat betekent dat ze evenveel tijd aan onderwijs en onderzoek besteden, en daarnaast een welbewust beperkte hoeveelheid tijd aan bestuur en administratie. Aan de Nederlandse universiteiten in hun huidige vorm is dat onmogelijk. Sinds 2000 is het aantal studenten met 68 procent toegenomen, maar de rijksbijdrage per student met 25 procent gedaald (vsNU 2018). Het ministerie van ocw heeft lange tijd geprobeerd deze cijfers in twijfel te trekken, maar de praktijk maakt glashelder hoe rampzalig de situatie is.

Emancipatie in de samenleving maakt dat steeds meer studenten de weg vinden naar de universiteit. Als meer jongeren met de juiste belangstelling en aanleg zich daardoor kunnen ontwikkelen als persoon is dat een goede zaak. Maar de docenten stellen vast dat een groeiend aantal studenten die belangstelling en aanleg niet heeft. Dat kost de docent meer tijd dan die zich kan veroorloven. De druk neemt verder toe omdat de bestuurder de docent aanmaant de student zonder vertraging door de opleiding te loodsen, want bij overschrijding van die termijn met meer dan een jaar verdwijnt een deel van de rijksbijdrage voor de student in kwestie. Docenten besteden dus veel tijd aan intensieve begeleiding van zwakkere studenten. Tijd is geld, maar de overheid betaalt niet voor deze extra onderwijstijd.

Ronduit dramatisch is dat de overheid rond 2002 eenzijdig beslist heeft om het onderzoeksgedeelte van de overheids-

financiering in de eerste geldstroom te bevriezen (Rathenau 2019). Er zijn dus niet alleen problemen met de financiering van onderwijstijd, maar ook de financiering van onderzoekstijd kalft af, in weerwil van de verwevenheid van onderwijs en onderzoek die een wezenskenmerk van de universiteit is – iets wat overigens ook de minister volmondig onderschrijft.

Wetenschappers kunnen dus in de verste verte niet evenveel tijd besteden aan onderzoek als aan onderwijs. Op papier is de 40 procent onderzoekstijd die ze halverwege de jaren 2000 veelal nog hadden op veel plekken met ruwweg de helft vermindert. En in de praktijk komen ze er vaak binnen hun contractuele uren niet of nauwelijks aan toe. Maar ze worden er wel op afgerekend. Dus gaan ze overwerken, tegen de klippen op – om hun onderwijs inhoudelijk op peil te houden en omdat onderzoek doen de kern van hun academische habitus is.

Ontoereikende financiering is een hoofdoorzaak van de extreme werkdruk aan de universiteiten. Volgens WOinActie bedraagt het tekort zo'n 1,15 miljard op jaarbasis (bij de studentenaantallen van 2018), en volgens de vsnu zo'n 1,5 miljard.

STELLING 26

De wetenschapsfinanciering moet het fictieve onderscheid tussen alfa, bèta en gamma loslaten.

Het onderscheid tussen alfa, bèta en gamma – geesteswetenschappen, natuurwetenschappen en sociale wetenschappen – is een institutionele indeling. Epistemologisch is dit onderscheid niet te maken (Bod 2019).

Natuurlijk zijn er accentverschillen. De alfawetenschappen zijn voornamelijk interpreterend, historisch en hermeneutisch. Maar dat geldt ook voor grote delen van de biologie, de geologie en vooral de forensische wetenschappen. En de grammaticale methode van de taalkunde is ook met succes toegepast in de informatica, bij de ontwikkeling van hogere programmeertalen. De alfawetenschappen lopen uiteen van zeer hermeneutisch (bijvoorbeeld *cultural studies*) tot zeer formeel (bijvoorbeeld theoretische taalkunde), maar de bètawetenschappen lopen op vergelijkbare wijze uiteen, van de ethologie (biologische gedragsleer) tot de wiskunde. De discussie over het antropisch principe in de theoretische natuurkunde – die de vraag stelt waarom natuurconstanten precies de waardes hebben die leven mogelijk maken – is door en door filosofisch van aard. Sociologie en psychologie combineren hun methoden met die van de statistische wetenschappen. Ethiek speelt een sleutelrol in de levenswetenschappen. De forensische wetenschappen integreren verschillende vakgebieden voor het oplossen van het whodunitprobleem. Enzovoort.

Elke discipline of subdiscipline kent haar eigen methode. Sommige disciplines bevinden zich aan de hermeneutische kant van het spectrum, andere aan de empirische kant. Maar

aan beide uiteinden treffen we alfa, bèta én gamma aan. Dus financiering dient niet af te hangen van alfa, bèta of gamma, maar van de daadwerkelijke kosten van de discipline in kwestie, berekend op basis van studentenaantallen, aantallen wetenschappers en ondersteuners, onderzoeksapparatuur en dergelijke.

STELLING 27

Alle wetenschappers hebben recht op
bekostiging van voldoende onderzoekstijd
uit een vaste voet.

Het toekennen van subsidies is niet zo objectief als het lijkt. Onderzoek is bijvoorbeeld aan mode onderhevig. Onderzoek dat gevoelig ligt of niet populair is, wordt soms actief gedwarsboemd, zo blijkt uit de praktijk. En zoals eerder besproken is de verhouding tussen subsidiabele projecten (heel veel) en beschikbare subsidies (heel weinig) volstrekt scheefgegroeid, wat besluitvorming in de eindronde in zekere zin tot een loterij maakt.

Om alle soorten noodzakelijk onderzoek mogelijk te maken is het cruciaal dat er een vaste voet komt voor onderzoekstijd. Dat wil zeggen een permanent, vast basisbedrag per wetenschapper.

De vaste voet moet worden afgestemd op de discipline in kwestie, met inachtneming van de diversiteit in onderzoeksvormen en praktijken. Verschillen daartussen vallen niet zonder meer samen met disciplines, en praktijken binnen eenzelfde discipline kunnen dus meer uiteenlopen dan disciplines onderling. Bewustwording van die diversiteit is al een grote stap vooruit.

De vaste onderzoeksbekostiging kan ook gebruikt worden voor de begeleiding van zogeheten buitenpromovendi, dus mensen die zonder arbeidscontract promotieonderzoek willen doen. Zo blijft deze waardevolle vorm van promotieonderzoek verrichten mogelijk. Daarbij geldt onverkort het belang van hoge kwaliteitseisen aan ál het promotieonderzoek.

STELLING 28

Te veel competitie is schadelijk voor de kwaliteit van de wetenschap.

De afgelopen decennia zijn politici en bestuurders steeds meer overtuigd geraakt van de heilzame werking van competitie in de wetenschap. Zo hevelde de minister van ocw in 2009 honderd miljoen euro over van de basisfinanciering van de universiteiten naar nwo, om dat geld via competitie te laten verdelen. Iedereen – inclusief nwo – is het erover eens dat die competitie destructieve vormen heeft aangenomen. Vanuit de universiteiten wordt het onderzoek steeds minder gefinancierd, dus wetenschappers staan onder grote druk om nwo-aanvragen te schrijven. Door de vele aanvragen is de kans op succes onaanvaardbaar laag (veelal ongeveer 10 procent; bij de eerste ronde van de Nationale Wetenschapsagenda (nwa) was dat zelfs maar 5 procent). Dit betekent verkwisting van grote hoeveelheden werktijd. Een tweede voorbeeld van de doorgeschoten rol van competitie in het wetenschapsbeleid is de verdeling van een deel van de rijksbijdrage voor onderzoek op basis van het ‘marktaandeel’ dat elk van de universiteiten heeft in het totale aantal promoties. Een derde komt uit de universiteiten zelf: die richten ook intern steeds vaker competities in voor de toewijzing van onderzoeksgeld.

Voorstanders van competitie stellen dat zij (aspirant-) wetenschappers scherp houdt en prikkelt om het beste van zichzelf te geven en dat ze in het onderzoek het kaf van het koren scheidt. Sommige beleidsmakers, politici en universiteitsbestuurders denken bovendien dat het verband tussen competitie en kwaliteit lineair is: hoe meer competitie, hoe hoger de kwaliteit van de wetenschap. Maar dat is niet zo. Als je dat verband uitzet in een grafiek levert het geen rechte lijn

omhoog op, maar een omgekeerde U. Eerst omhoog, maar dan omlaag.

Als de rol van competitie binnen de wetenschap – om geld, om onderzoekstijd, om status en eer – te groot wordt, wordt een omslagpunt bereikt waarna verdere competitie de wetenschappelijke kwaliteit niet verhoogt maar juist ondergraaft. Als de wetenschap té competitief is, ontbreken de rust, de tijd en de concentratie die een wetenschapper nodig heeft om op een idee te broeden. En om het onderzoek daadwerkelijk te dóén, want dat kan in die situatie alleen nog via de competitieve verwerving van subsidie. Onderzoek vergt aaneengesloten blokken tijd en voldoende energie en concentratie. Het is nauwelijks mogelijk om wetenschappelijke doorbraken te genereren in verkruimelde tijd (weekends, avonduren) waarin je bovendien nog moet bijkomen van de overbelasting in het onderwijs. Verder komt in een overcompetitieve wetenschap kwantiteit ten onrechte centraal te staan, omdat die de schijn van objectiviteit kan wekken bij de beoordeling van aanvragen, sollicitaties en dergelijke – in een situatie van ontoereikende financiering die leidt tot een zekere mate van willekeur, zoals in het voorgaande betoogd.

De conclusie is dat het geloof in een lineair verband tussen competitie en kwaliteit de wetenschap én de wetenschapper schaadt. De overheid en de universiteitsbestuurders zouden vooral rust in de tent moeten brengen, om zo écht goede wetenschap mogelijk te maken.

STELLING 29

NWO en de ERC moeten grondig hervormd worden.

NWO- en ERC-commissies zijn terughoudend bij de beoordeling van dwarse, heterodoxe onderzoeksaanvragen. Dit houdt de ontwikkeling van de wetenschap tegen, want tegendraadse ideeën zijn essentieel om de wetenschap vooruit te helpen. Bij een recente evaluatie van de KNAW merkte Karl Dittrich op dat de doorgeschoten competitie ‘op de korte termijn gericht, oppervlakkig en risicomijdend onderzoek’ bevordert (Dittrich *et al.* 2020, 7). Sommige wetenschappers schrijven dus in hun aanvraag iets anders op dan waar het ze echt om te doen is. Dat is niet hetzelfde als liegen. Als je de subsidie binnen hebt doe je wat er in het voorstel staat – en daarnaast al die dingen die je écht wilde doen maar die de fondsenverstrekker te ongewoon zou hebben gevonden. Die extra inspanning getroost je je graag, want die dingen zijn het spannendst en daar heeft de wetenschap het meest aan.

Zo kan een karikatuur ontstaan waarin subsidie aanvragen een kunstje is geworden. Je moet veel goede publicaties en liefst ook eerdere subsidiesuccessen hebben (het zogeheten trackrecord); zie de eerdere opmerking over kwantiteit. Maar je ideeën moeten vooral ook niet te wereldschokkend zijn.

En er zijn nog twee problemen. Ten eerste het mattheuseffect: wie eerder subsidies heeft ontvangen heeft een grotere kans op de volgende subsidie dan anderen die onderzoek van dezelfde kwaliteit doen (Bol *et al.* 2018). Ten tweede zijn de kwaliteitsverschillen tussen aanvragen die gehonoreerd worden en die net níét gehonoreerd worden zo klein dat de rechtvaardiging van dat onderscheid wegvalt. Je hebt, met andere woorden, ook in toenemende mate gewoon geluk nodig.

Is wetenschap een kunstje? Natuurlijk niet. Maar subsidieaanvragen helaas soms wel, en de belangen zijn te groot om dat te tolereren, in wetenschappelijk én menselijk opzicht. Laten we dit circus dus afschaffen en het subsidiestelsel terugbrengen tot een zinnige vorm, en wel zo snel mogelijk. Voor jonge onderzoekers zonder vaste positie moeten er beslist individuele subsidies blijven, maar het onderzoek van wetenschappers met een vaste positie wordt voortaan bekostigd uit de vaste onderzoeksvoet. Zo kan de slagingskans per aanvraag omhoog naar een niveau dat het schrijven van zo'n aanvraag rechtvaardigt. Ook grotere subsidies, voor meerkoppige projecten, moeten beschikbaar blijven – maar dan als éxtra voorziening, niet om het basale recht op onderzoekstijd te bevechten. Regulier onderzoek en onderzoeksgedreven onderwijs verdienen stabiele, betrouwbare financiering.

STELLING 30

Het verwerven van overheidsbudget moet zo weinig mogelijk tijd vergen.

Om te bepalen of het budget voor de universiteiten adequaat is, moeten we niet alleen naar de totale omvang van het budget kijken, maar ook naar de tijd die nodig is om daaruit middelen te verwerven. Die tijd kost geld, want mensen moeten betaald worden voor hun werk, zolang dat binnen hun contracturen gebeurt. Bovendien zijn er de zogeheten opportuniteitskosten – de waardevolle andere dingen die we in die tijd hadden kunnen doen. Onderwijs, onderzoek, outreach, inderdaad – of domweg minder overwerken en een betere werk-privébalans.

Discussies over het wetenschapsbeleid gaan te vaak alleen maar over het macrobudget. Maar als wetenschappers door allerlei hoepels moeten springen om de noodzakelijke middelen daaruit te verwerven – denk aan de excessen van het subsidie- en het visitatiestelsel – kan er minder aan kerntaken gebeuren, want de doorgeschoten verantwoordingsdrift vreet tijd en energie. De overheid moet daarom het budget op een werkzame manier toegankelijk maken, zodat dergelijke excessen vermeden worden en de tijd en het geld terecht komen waar ze horen.

STELLING 31

Het onderzoeksbudget voor innovatie en probleemoplossing mag niet ten koste gaan van dat voor nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek en dat voor kritisch onderzoek.

Aan de universiteit worden zoals gezegd drie soorten kennis gemaakt: nieuwsgierigheidsgedreven, innovatieve en probleemoplossende, en kritische. Nogal wat ambtenaren en politici hebben alleen belangstelling voor de innovatieve en probleemoplossende variant. Voor de bühne zal de minister van ocw altijd zeggen dat fundamenteel onderzoek heel belangrijk is, maar in de praktijk zien we al decennia dat de overheid er vooral op gericht is de wetenschap om te bouwen tot de afdeling Research & Development van de bv Nederland. Een rode vlag is daarbij de uitdrukking 'beleidsrijke wetenschapsfinanciering'. Dat is financiering waarbij de overheid de universiteit niet langer het vertrouwen geeft om de verschillende soorten kennis in hun onderlinge samenhang te bevorderen, maar de wetenschappers 'prikkel't om zich vooral te plooiën naar de prioriteiten van de overheid. Voor onderzoek waaraan de overheid minder waarde hecht komt in de praktijk steeds minder geld beschikbaar.

We hebben dit de afgelopen jaren in opeenvolgende rondes van wetenschapsbeleid gezien. Eerst waren er de topsectoren, waardoor een belangrijk deel van het onderzoeksbudget ging naar samenwerking met bedrijven die actief zijn in commerciële activiteiten waarin Nederland geldt als internationaal toonaangevend. Na uitgebreide protesten van wetenschappers kwam er ook geld vrij voor andere dan bedrijfseconomische vragen vanuit de samenleving, via de nwa. In beide gevallen geldt dat veel excellente wetenschappers deze gelden

niet hebben kunnen aanvragen, omdat ze werken met partners die niet voldoen aan de eisen van de topsectoren of zelf geen matching kunnen inbrengen, of omdat ze onderzoek doen naar kwesties die buiten de grof geclusterde vragen van de NWA vallen. Om maar niet te spreken van al die wetenschappers die vooral de andere twee soorten kennis produceren, via nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek of met kritische analyse.

Als de overheid 'beleidsrijke wetenschapsfinanciering' wil uitrollen, kan ze dat doen, bijvoorbeeld via contractonderzoek dat wordt gefinancierd vanuit het ministerie in kwestie, los van de begroting van het ministerie van OCW. Maar niet van het geld dat de universiteit nodig heeft om de drie eerdergenoemde soorten kennis in hun samenhang te produceren.

STELLING 32

Wetenschappers zouden geen pro-Deowerk moeten verrichten voor de facto parasitaire instellingen.

Wetenschappers doen van alles buiten de universiteit. Zo geven ze lezingen, advies en analyses, vaak zonder daar iets voor te vragen. In sommige gevallen – een deel van de non-profit-sector, gastcolleges aan een andere universiteit – is dat een goede zaak.

Daarnaast krijgen wetenschappers ook formeel, uit hoofde van hun aanstelling, extra taken die niet vergoed worden. Denk aan al die commissies buiten de universiteit (bijvoorbeeld bij veel fondsenverstrekkers): zitting nemen past in het werk van een wetenschapper en hoeft dus niet persoonlijk beloond te worden. Wel zou de opdrachtgever in zo'n geval de werkgever van de wetenschapper in kwestie (de universiteit dus) moeten compenseren, zodat het werk ook zichtbaar kan worden op hun takenlijst.

Hetzelfde geldt voor commerciële uitgeverijen die de facto van het werk van wetenschappers leven, via onbetaald of onderbetaald redactiewerk en peerreview en via het innen van *article processing fees* voor het publicatieproces, zonder dat de uitgever veel waarde toevoegt, en zonder degene die het onderzoek heeft gedaan te compenseren. Maar denk ook aan het bestuur van een (al dan niet aan de universiteit gelieerde) stichting met een eigen vermogen om onderzoeksprojecten mee te bekostigen.

Als deze dingen onzichtbaar blijven op de takenlijst van de wetenschapper die het werk doet, is er iets grondig mis. Fondsenverstrekkers nemen daarbij nogal eens het oneigenlijke standpunt in (al dan niet expliciet) dat de wetenschapper blij

mag zijn met al die subsidiemogelijkheden en dat daar best iets tegenover mag staan. Dat is misbruik maken van de afhankelijkheidsrelatie waarin de wetenschapper zich bevindt.

Bovendien versterkt deze trend een cynisch beeld waarin onderzoek mogen doen een gunst is, maar onderwijs geven (en outreach verzorgen) een plicht. Maar onderzoek is evenzeer een plicht van de wetenschapper als onderwijs en outreach. Alle drie zouden voor de wetenschapper zowel recht als plicht moeten zijn. Het beeld dat wetenschap een gunst is, is dus fundamenteel onjuist, en het is schadelijk voor de wetenschap en haar maatschappelijke inzetbaarheid.

STELLING 33

Onwelkome uitspraken door wetenschappers in het publieke domein verminderen de kans op extern onderzoeksgeld, ook al zijn die uitspraken wetenschappelijk gefundeerd.

Kennisbenutting en externe fondsenwerving zijn twee pijlers van het hedendaagse wetenschapsbedrijf. Wij constateren uit ervaring dat tussen deze twee pijlers een groeiende spanning bestaat.

Kernwaarden van de wetenschap zijn eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid, aldus de *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* (KNAW *et al.* 2018). Ook – juist – als niemand de onderzoeksresultaten wil horen. Goed onderzoek begint met het stellen van de juiste vragen en houdt zich niet bezig met het geven van sociaal wenselijke antwoorden.

Maar tegelijk met de almaar luider klinkende roep om kennisbenutting wordt externe financiering (uit binnen- én buitenland) steeds belangrijker, en in dat landschap kunnen onwelkome uitspraken leiden tot subtiele of minder subtiele inmenging in het proces van vraagstelling, onderzoek en resultaatverwerking. Wijzelf, als wetenschappers die onderzoek doen met externe gelden én midden in het publieke debat staan, zijn ons daarvan dagelijks bewust.

Kennisbenutting klinkt een stuk eenvoudiger dan het is, met name in de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen. Dat is onder andere omdat de wetenschappers in kwestie vaak onderzoek doen naar beladen onderwerpen, daartoe gemandateerd door de samenleving. Of de resultaten schokkend of controversieel zijn doet er niet toe, als ze maar verantwoord zijn.

Vanuit de maatschappelijke relevantie van de wetenschap moet de wetenschapper het publieke domein betreden en daar de eigen inzichten duidelijk vertolken. Samenleving, wetenschap en fondsenverstrekkers hebben samen de ivoren toren afgebroken, en daarmee is stellingname onvermijdelijk geworden. Niemand wil verdwalen in eindeloze disclaimers. Kennis moet worden benut en dat is sowieso de reden dat we kennis produceren. Klaar.

Dat is een begrijpelijk standpunt. Maar het is ook naïef. Elke wetenschappelijke uitspraak, hoe onafhankelijk en verantwoord ook, krijgt een politieke lading zodra ze in het politieke krachtenveld van de samenleving terechtkomt. Voor de wetenschapper is de eigen stellingname wetenschappelijk. Voor vele anderen is ze politiek, en dat roept een reactie op. Die kan maatschappelijk gemotiveerd zijn, politiek, economisch, en is misschien zelfs fysiek – maar ze is niet wetenschappelijk, en de wetenschapper kan zich dus slecht verdedigen. Sterker nog, de wetenschapper beseft misschien niet dat de eigen stellingname onvermijdelijk gepolitiseerd raakt.

De wetenschap ervaart groeiende inmenging van entiteiten zoals nationale overheden, multinationals en instellingen in onderzoeksfinanciering. Niet iedereen doet zijn best om net als NWO of de ERC onafhankelijk onderzoek te garanderen. Daarbij kan het gebeuren dat een instelling onderzoek naar zichzelf 'bestelt' – en dat de geldkraan dichtgaat als de resultaten, of eerdere signalen, de geldschietter onwelgevallig zijn.

Zo kan de gewetensvolle uitoefening van het vak, en met name het doen van controversiële en onwelkome uitspraken daarover, de financiering van het eigen onderzoek in gevaar brengen. Die spanning tussen kennisbenutting en externe fondsenwerving is een fundamenteel en groeiend probleem.

Dus: wiens brood men eet, diens woord men spreekt? Natuurlijk niet. Dan wordt wetenschap pr en heeft de wetenschapper geen andere maatschappelijke plicht meer dan te

behagen. Maar dat doemscenario is niet ondenkbaar, en overheid en universiteitsbestuurders zouden zich meer moeten inzetten om het als zodanig te benoemen en wetenschappers ertegen te beschermen. Daarbij kan de vaste voet voor onderzoekstijd trouwens een handje helpen, want dan hoeft de wetenschapper die zich begeeft op gevoelig terrein niet de boer op om het werk überhaupt te kunnen doen.

(gebaseerd op Breuker 2015)

DEEL V:
WIE GAAT HET DOEN?

STELLING 34

Wetenschappers zijn medeplichtig aan de huidige malaise.

Zonder de instemming van de universitaire medewerkers waren door de overheid voorgestelde en door de Colleges van Bestuur doorgegeven maatregelen die neerkomen op controledrift, bureaucratisering, perverse prikkels en structureel wantrouwen jegens de wetenschapper er nooit doorgekomen – en was de huidige, extreme werkdruk er niet geweest.

Dit moeten vooral de hoogleraren zich aanrekenen. In het bestaande systeem hadden zij (met de nadruk op de verleden tijd) het gezag en de macht om ‘nee’ te zeggen, maar de meesten deden dat niet. Hoogleraren hebben de afgelopen decennia hun macht beetje bij beetje zien verdwijnen, maar de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek kent hun nog steeds een bijzondere positie toe. Het is dan ook nog steeds aan hen om de aan hen toevertrouwde vakgebieden te bewaken.

De centralisatie van onderwijsvoorbereiding en -evaluatie heeft zeker voordelen, maar ze heeft de eigenheid van wetenschappelijk onderwijs aangetast. Op sommige plekken is de invulling van het onderwijs voor een groot deel overgeheveld naar gremia waar de docenten – degenen die het onderwijs ontwerpen en geven – nauwelijks inspraak hebben, maar die het werk van die docenten wel controleren en evalueren. Deze ‘rationalisatie’ (die neerkwam op het vangen van het onderwijs in spreadsheets en op het wegpoetsen van de context zodat vakken en opleidingen simpeler vergelijkbaar werden) heeft geresulteerd in een wildgroei van onderwijsgerelateerde taken, waardoor onderzoek een ondergeschoven kindje is geworden. De situatie verschilt per universiteit,

maar overal zijn maatregelen doorgevoerd die tot deze malaise geleid hebben.

Er is weerstand geweest, maar van te weinig mensen en onvoldoende georganiseerd. We lijken te moeten vaststellen dat de meeste wetenschappers in dit opzicht niet zo effectief zijn. Ze zijn inhoudelijk sterk (daar worden ze voor opgeleid) maar procesmatig, politiek en relationeel vaak zwak.

STELLING 35

Wetenschappers kunnen en moeten protesteren.

Zoals Julien Benda al liet zien in *Het verraad van de intellectuelen* (2018) is het aan hen die de macht, autoriteit en gelegenheid hebben (meestal verkregen uit hun opleiding en maatschappelijke positie) om zich te verzetten tegen funeste ontwikkelingen, en wel zo vroeg mogelijk. Dat is niet slechts een morele imperatief, maar een praktisch vereiste. Wanneer de noodzaak van verzet zich aandient is dat niet alleen om tegen de status quo te protesteren, maar ook en vooral om zich te wapenen tegen nog meer onheil in de toekomst.

In het verleden hebben de meeste wetenschappers nagelaten dit te doen. Dat betekent niet dat we nu de handdoek in de ring moeten gooien, want dan is er geen toekomst meer voor de universiteit. Als op het niveau van de gemiddelde hoogleeraar een eensgezind 'nee' zou weerklinken tegen de extreme werkdruk, tegen feodale verhoudingen, tegen het gebrek aan democratie, tegen sociale onveiligheid, tegen wantrouwen jegens de wetenschappers, tegen onbehoorlijke contracten en het belabberde loopbaanbeleid, tegen de doorgeschoten competitie, tegen ontoereikende overheidsfinanciering gekoppeld aan perverse prikkels – dan is verandering mogelijk. Als de wetenschappers zich *gezamenlijk* zouden verzetten, dan komen de Colleges van Bestuur en de overheid niet meer weg met een aanpak die de universiteit aantast in haar waarde en fnuikt bij de uitvoering van haar opdracht.

Iedere wetenschapper kan protesteren. Dat geldt voor wetenschappers die moeten opereren in een angstcultuur – een verschijnsel waarvan het bestaan door bestuurders wordt erkend – maar zeker voor de leden van de universitaire gemeen-

schap die in een gezondere omgeving werken (en gelukkig zijn dat er heel veel) en die een vaste positie hebben. Men kan zich aansluiten bij een vakbond, of bij WOinActie. Brieven schrijven naar de leden van het College van Bestuur, naar de minister, of naar de politieke partijen die in hun programma's standpunten opnemen over de wetenschap, en daarover onderhandelen bij de kabinetsformatie, met tastbare gevolgen.

Wie zwijgt, stemt toe.

STELLING 36

Er is wél geld voor de wetenschap, als de overheid de juiste prioriteiten stelt.

In gesprekken met vertegenwoordigers van WOinActie, en naar we begrijpen ook in gesprekken met anderen die de voorbije jaren gelobbyd hebben om de overheidsfinanciering van de universiteiten weer op orde te brengen, heeft de overheid steevast het argument gebruikt dat ze geen geld beschikbaar kon stellen. Dat is een dooddoener.

Ten eerste is de beschikbaarheid van overheidsgeld een politieke keuze. De overheid kan kiezen of ze investeert in de universiteiten of liever de belastingdruk op de rijkste Nederlanders verder vermindert. Ten tweede heeft de overheid al jarenlang een financiële positie die substantieel hogere investering in de universiteiten niet alleen mogelijk maakt, maar ook rationeel vanuit macro-economisch oogpunt. Investerings in wetenschap betalen zich namelijk vele malen terug en hebben ook andere dan slechts geldelijke positieve uitwerkingen op de samenleving. Ten derde toonden de maatregelen die de regering in het voorjaar van 2020 nam bij de uitbraak van de coronacrisis dat als zij het beoogde doel maar belangrijk genoeg vindt (in dit geval: de economie overeind houden), ze snel geld kan vrijmaken. Dat was ook al te zien in de kredietcrisis van 2008, toen de banken gered werden. Onderfinanciering van de universiteit is dus een politieke keuze.

Er rest ons niets anders dan te concluderen dat de Nederlandse overheid zich onvoldoende zorgen heeft gemaakt over de afname van haar investering in de wetenschap, en zich heeft gericht op de korte termijn. De overheid vond het blijkbaar ook prima dat die onderfinanciering deels werd opgevangen door de wetenschappers zelf, met grote menselijke schade

tot gevolg. De enorme inzet van de wetenschappers tijdens de coronacrisis staat in schril contrast met de stiefmoederlijke manier waarop de Nederlandse overheid deze professionals al jaren behandelt.

De coronacrisis leidt tot een verschuiving in de prioriteiten van de overheid. De zorg lijkt de eerste sector te zijn die financieel gestut moet worden. Maar verstandig langetermijnbeleid maakt ook nadrukkelijk ruimte voor wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Miljardensteun voor de KLM, terwijl er voor de publieke sector, waaronder het wo, vooralsnog geen cent bijkomt en er nieuwe bezuinigingen aanstaande lijken? Nee toch?

STELLING 37

De erkenning van het financieringsprobleem verplicht de overheid er iets aan te doen.

Toen de vsnu de dalende rijksbijdrage per student op de kaart zette werd dit door de overheid weersproken. De minister stelde dat er door het kabinet wel degelijk in hoger onderwijs en onderzoek geïnvesteerd werd. Debatten met onder andere WOinActie over bezuinigingen en kortingen leverden in eerste instantie geen erkenning van het probleem op, maar het werd voor de minister steeds moeilijker om de cijfermatige onderbouwing door WOinActie (zie bijvoorbeeld Robeyns 2019b) en de bevestiging van de problemen vanaf de werkvloer te negeren. Pas na meer protest en discussie naar aanleiding van het rapport-Van Rijn (Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek 2019) stemde het kabinet in met een verkennend onderzoek naar de toereikendheid van de rijksbijdrage.

Op dit moment zijn de resultaten nog niet bekend, maar er is met dit onderzoek een eerste stap gezet. Daarnaast heeft de arbeidsinspectie een collectieve aangifte door WOinActie ontvangen over structureel overwerk en de negatieve gevolgen daarvan, en aangegeven een onderzoek te zullen instellen. Zelfs de minister heeft nu aangegeven dat er een miljard meer naar het hoger onderwijs moet. De erkenning van het probleem groeit dus gestaag. Wat we nu nodig hebben, is de volgende stap: het werken aan oplossingen.

STELLING 38

Studenten en docenten moeten *samen* in opstand komen.

Wetenschappers moeten in opstand komen, maar studenten ook. Niet alleen omdat ook zij schade ondervinden van de structurele overwerktheid van hun docenten en de onderbezetting in hun opleidingen, maar ook omdat ze een belangrijk deel van de oplossing kunnen vormen. In het voorgaande hebben we aangetoond dat het onderwijs in het huidige stelsel onmogelijk is zonder structureel onbetaald overwerk van de wetenschappers. Maar de problemen waar die groep mee worstelt blijven vaak verborgen voor studenten. Enerzijds komt dat door terughoudendheid van de kant van de docenten zelf, anderzijds doordat studenten sinds het verdwijnen van de basisbeurs vaak niet genoeg tijd hebben om zich volledig op hun studie te richten en hun opleiding de aandacht te geven die deze verdient: velen moeten werken naast hun studie.

Daarnaast is de docent voor studenten het ‘gezicht’ van de universiteit. Ontevredenheid over misstanden in onderwijs, begeleiding en aanverwante zaken wordt onder andere via de vakevaluaties aan de docenten doorgegeven en zij worden er verantwoordelijk voor gehouden – veelal ten onrechte, want de oorzaak ligt meestal niet bij de individuele docent. Studenten kijken ook vaak naar de problemen als de werkdruk of de draaideurconstructie voor docenten vanuit een theoretisch, op papieren definities gebaseerd kader, terwijl docenten kunnen putten uit hun ervaring van de praktijk.

Beter zicht op elkaars omstandigheden en problemen is een voorwaarde om te komen tot een hechte en échte universitaire gemeenschap. Studenten en docenten lijden onder verschillende verschijningsvormen van dezelfde problemen, en

ze delen dezelfde belangen. De kritische massa die nodig is om de universiteit fundamenteel te veranderen kan alleen bereikt worden als studenten en docenten de handen ineenslaan.

STELLING 39

Politieke partijen die geven om democratie, vrijheid en de goede samenleving moeten de universiteit beschermen.

We hebben benadrukt dat de universiteit een gemeenschap is met als opdracht onderzoek, onderwijs en outreach, die dus kennis genereert en overdraagt; en dat het bestaan van de universiteit een keuze van de samenleving is (je kunt haar ook afschaffen); en dat er samenhang is tussen enerzijds de universiteit als vrijplaats van denkwerk en kweekvijver voor kritische burgers en anderzijds het voortbestaan en de gezondheid van de democratie.

De coronacrisis heeft nogmaals duidelijk gemaakt dat een samenleving niet alleen experts nodig heeft maar ook een goed opgeleide bevolking die hun expertise respecteert en waardeert en op grond daarvan draagvlak kan bieden aan verantwoorde beslissingen.

Een logische gevolgtrekking is dat politieke partijen die geven om democratie, vrijheid en de goede samenleving, de universiteiten moeten beschermen en hun duurzaamheid moeten veiligstellen door adequate financiering. Partijen die de onafhankelijkheid van de universiteit willen aantasten roepen de verdenking over zich af dat hun discours niet meer is dan een instrument tot het verkrijgen van politieke macht, en dat dát eerder hun doelstelling is dan de daadwerkelijke verwezenlijking van de maatschappelijke idealen die ze met de mond belijden.

STELLING 40

Een andere universiteit is noodzakelijk en mogelijk.

Dit volgt uit het voorgaande.

LITERATUUR

- Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek (2019, mei). *Wissels om: Naar een transparante en evenwichtige bekostiging, en meer samenwerking in hoger onderwijs en onderzoek*. Den Haag: Adviescommissie Bekostiging Hoger Onderwijs en Onderzoek.
- Benda, Julien (2018). *Het verraad van de intellectuelen* (vertaald door Eva Wissenburg). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bod, Rens (2019). *Een wereld vol patronen: De geschiedenis van kennis*. Amsterdam: Prometheus.
- Bol, Thijs, Mathijs de Vaan en Arnout van der Rijt (2018). The Matthew effect in science funding. *PNAS*, 115(19), 4887-4890.
- Breuker, Remco (2015, 2 juni). De wet van Breuker. *Frontaal Naakt*. Zie <https://www.frontaalnaakt.nl/archives/de-wet-van-breuker.html>
- Breuker, Remco (2019, 23 april). Position paper ter gelegenheid van hoorzitting/rondetafelgesprek Tweede Kamer *Verscheidenheid in wetenschap*. Zie https://www.tweedekamer.nl/debat_en_vergadering/commissievergaderingen/details?id=2019A01310#
- Cohen, Floris (2020). *De ideale universiteit*. Amsterdam: Prometheus.
- Collini, Stefan (2012). *What are universities for?* Londen: Penguin.
- Dittrich, Karl, Karen van Oudenhoven-van der Zee, Wilfred van Gunsteren en Lex ter Braak (2020, april). *Evaluatie van de KNAW: Eindrapport*. Amsterdam: KNAW. Zie <https://knaaw.nl/shared/resources/actueel/bestanden/KNAWevaluatie2020definitief eindrapport10April2020.pdf>
- FNV en VAWO (2017, januari). *Rapport werkdruk in universiteiten*. Zie <https://www.fnv.nl/getmedia/cc9bf1c8-319e-4312-b6a9-6280b29f5659/Onderzoekwerkdrukuniversiteiten.pdf>
- Hutchins, Robert M. (1951). The freedom of the university. *Ethics*, 61(2), 95-104.

- Jongsma, Marijtje, Willemien Sanders en Claire Weeda (2020, 20 januari). *Inventarisatie omvang en gevolgen van structureel overwerk aan de Nederlandse universiteiten*. Z.p.: WOinActie, AOb WO&O en FNV overheid. Zie <https://woinactie.blogspot.com/2020/01/ons-rapport-inventarisatie-omvang-en.html>
- Kivimäki, Mika *et al.* (2015, 19 augustus). Long working hours and risk of coronary heart disease and stroke: A systematic review and meta-analysis of published and unpublished data for 603 838 individuals. *The Lancet*, 386(10005), 1739-1746.
- KNAW, NFU, NWO, TO2-federatie, Vereniging Hogescholen en vsNU (2018). *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018*. Zie <https://www.vsnu.nl/files/documenten/Nederlandse%20gedragscode%20wetenschappelijke%20integriteit%202018.pdf>
- Koens, Lionne, Robine Hofman en Jos de Jonge (2018). *Drijfveren van onderzoekers: Goed onderzoek staat nog steeds voorop*. Rapport. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Naezer, Marijke, Marieke van den Brink en Yvonne Benschop (2019). *Harassment in Dutch academia: Exploring manifestations, facilitating factors, effects and solutions*. Rapport in opdracht van het Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren. Utrecht: Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren.
- Oakeshott, Michael (1989). Education: The engagement and its frustrations. In: Timothy Fuller (red.), *The voice of liberal learning: Michael Oakeshott on education* (pp. 63-94). New Haven: Yale University Press.
- Rathenau Instituut (2019, 11 februari). *Het onderzoek aan universiteiten en umc's*. Factsheet. Zie <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/geld/inkomsten-uitgaven-van-universiteiten-en-hogescholen/het-onderzoek-aan>
- Rathenau Instituut (2020, 4 februari). *Tijdelijke contracten bij universiteiten in perspectief*. Factsheet. Zie <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/wetenschappers/personeel-aan-de-universiteiten/tijdelijke-contracten-bij>

- Robeyns, Ingrid (2019a, 21 november). *The purpose of the university in democratic societies*. Van Hasselt lecture, Oude Kerk, Delft. Zie <https://sg.tudelft.nl/event/van-hasselt-lecture-the-purpose-of-the-university-in-democracies>
- Robeyns, Ingrid (2019b, 15 maart). Is de kabinetsovername van 577 miljoen in het hoger onderwijs een antwoord op de problemen van de universiteiten? *Stuk Rood Vlees*. Zie <http://stukroodvlees.nl/is-de-kabinetsovername-van-577-miljoen-in-het-hoger-onderwijs-een-antwoord-op-de-problemen-van-de-universiteiten>
- Schwarz, Helmut (2017, 11 januari). On the usefulness of useless knowledge. *Nature Reviews Chemistry*, 1, 0001. Zie <https://www.nature.com/articles/s41570-016-0001>
- VSNU (2018, juni). Kwaliteit onderzoek en onderwijs onder druk door dalende rijksbijdrage per student. Zie <https://www.vsnunl/dalende-rijksbijdrage.html>
- VSNU, NFO, KNAW, NWO en ZonMw (2019). *Ruimte voor ieders talent. Naar een nieuwe balans in het erkennen en waarderen van wetenschappers*. Infographic. Zie <https://www.vsnunl/Erkennen-en-waarderen-van-wetenschappers.html>
- Werfhorst, Herman G. van de (2020). Are universities left-wing bastions? The political orientation of professors, professionals, and managers in Europe. *The British Journal of Sociology*, 71(1), 47-73.
- Wismans, Laura (2012, 2 augustus). 'Een jaar studeren op de universiteit kost 15.000 euro'. NRC.

OVER DE AUTEURS

De auteurs hebben achtergronden in zowel de alfa-, bèta- als gammawetenschappen.

Rens Bod is computerlinguïst en wetenschapshistoricus. Na een hoogleraarschap Kunstmatige Intelligentie aan de University of St Andrews werd hij hoogleraar Computationale Geesteswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Dankzij een Vici-beurs publiceerde hij onder andere de monografieën *De vergeten wetenschappen: Een geschiedenis van de humaniora* (2010, vertaald in zeven talen), *Een wereld vol patronen: De geschiedenis van kennis* (2019) en *The humanities in the world* (2020, met Stefan Collini en Onora O'Neill).

Remco Breuker is koreanist en historicus. Hij studeerde Japanologie en Koreanistiek in Leiden en Koreaanse geschiedenis aan de Seoul National University. Hij is verbonden aan de Universiteit Leiden als hoogleraar Koreastudies, na een aanstelling als postdoc aan de Australian National University. Hij publiceerde onder meer *Establishing a pluralist society in medieval Korea* (2010), *De B.V. Noord-Korea: Een kernmacht in de marge* (2018) en *People for profit: North Korean forced labour on a global scale* (2018).

Ingrid Robeyns is econoom en filosoof, en hoogleraar Ethiek van Instituties aan de Universiteit Utrecht, na eerdere aanstellingen aan de Universiteit van Amsterdam, de Radboud Universiteit en de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij studeerde in onder meer Leuven en Göttingen en behaalde haar doctorsgraad aan de University of Cambridge. Tussen 2010 en 2015 was ze lid van de Jonge Akademie, en sinds 2018 is ze lid van de KNAW. Ze publiceerde onder meer *Wellbeing, freedom and social justice: The capability approach re-examined* (2017).